

บทที่ ๒

ผญาอีสาน

ผญา เป็นคำพูดของนักปราชญ์อีสานโบราณ และเป็นภาษาที่มีอายุมากพอสมควร ผญาเป็นคำถ่ายทอดมาจากคำว่า “ปัญญา และ “ปรัชญา” ซึ่งคล้ายตามหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนา นักปราชญ์โบราณอีสานท่านเปลี่ยนจากคำเดิมคือปัญญามาเป็นผญา เพื่อความสะดวกหรือเพื่อความเหมาะสมกับภาษาถิ่นก็อาจเป็นไปได้ ปัญญา แปลว่าความรู้ การศึกษาผญาอีสาน ได้ศึกษาถึงความหมาย ประวัติความเป็นมา ลักษณะ สัมผัสของกลอนผญา ประเภท การจัดหมวดหมู่ผญา ความสำคัญ และคุณค่าของผญาอีสาน ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๑ ความหมายของผญา

ความหมายของผญานั้น ตามที่นักวิชาการและนักปราชญ์อีสานได้ให้ความหมายไว้ ดังนี้

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (ติสฺสมหาเถร) ได้กล่าวถึงความหมายของผญาไว้ในพจนานุกรมภาคอีสาน-ภาคกลาง ฉบับปณิธานว่า ผญา (ผะผญา) เป็นคำนาม หมายถึงปัญญา ปรัชญา ความฉลาด คำพูดที่เป็นภาษิตมีความหมายลึกซึ้งในเชิงเปรียบเทียบ และผญา คือ สำนวนภาษิตที่ชาวอีสานนิยมใช้พูดจากัน ส่วนใหญ่หนุ่มสาวเกี่ยวพาราสักัน มักจะใช้คำพูดที่มีความหมายโดยนัย เพราะเห็นว่าเป็นคำพูดที่มีความหมายดี คารมคมคาย และมีความหมายหลายแง่มุม คำผญาที่หนุ่มสาวใช้โต้ตอบกันนั้นเรียกว่า “ผญาแฉ้อ” ส่วนผญาที่ใช้พูดเชิงสั่งสอนว่ากล่าวบุตรหลานนั้นต่างจากผญาแฉ้อ เพราะใจความมุ่งที่จะได้คติเตือนใจ ซึ่งคำผญาเหล่านี้เป็นสำนวนที่จดจำสืบทอดกันมาหรือจดจำมาจากหมอลำบ้าง คำเทศน์ของพระภิกษุบ้าง สำนวนในวรรณกรรมอีสาน^๑

^๑สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (ติสฺสมหาเถร), พจนานุกรมภาคอีสาน-ภาคกลาง, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิชย์, ๒๕๑๕), หน้า ๒๗๑.

จารุบุตร เรืองสุวรรณ ได้ให้ความหมายของ “ผญา” ว่า ผญาเป็นคำนาม แปลว่า ปัญญา ปรัชญา ความฉลาด คำพูดที่เป็นภาษิตที่มีความหมายอยู่ในเชิงเปรียบเทียบ ประกอบไปด้วยถ้อยคำ อันอันหลักแหลมลึกซึ้ง คำกลอนผญา อาจจะเป็นกลอนพื้นบ้าน หนุ่มสาวพูดเกี้ยวพาราสีในการแสดงความรัก แต่ไม่ว่ากันตรง ๆ เป็นเพียงพูดเลียบเคียง กระทบกระเทียบเปรียบเปรยกันและอาจว่าเป็นกลอนสดก็มี^๒

พรชัย ศรีสารคาม ได้ให้นิยามคำว่า “ผญา” หมายถึง คำพูดที่เป็นภาษิต มีความหมายลึกซึ้ง มีความไพเราะกินใจ คำนี้หมายความว่า ปัญญาในภาษาบาลี หรือปรัชญาในภาษาสันสกฤต ถ้าเป็นคำหรือข้อความที่ไม่แยบคายแต่สัมผัสลึกซึ้ง เป็นคติเรียกว่า “โตงโตย” ซึ่งตรงกับคำว่า “สำนวน” ในภาษาไทย บางแห่งในคำอีสาน เรียกว่า “ยาบช่วง” หรือ “วาดแว้” เช่น คำพูดเกี้ยวพาราสีของหนุ่มสาวชาวอีสานสมัยก่อน แต่บางที่ก็มักเรียกรวม ๆ กันว่า ผญา ไปเลย เพราะจะแยกจากกันให้เด็ดขาดก็ยากเต็มที ผญาจึงหมายถึงข้อความสั้น ๆ ที่มีเสียงคล้องจองกันอย่างไพเราะแฝงแง่คิดทางคติโลก คติธรรม^๓

จารุวรรณ ธรรมวัตร ได้ให้นิยามคำว่า “ผญา” ที่หมายถึง “ปัญญา” หรือ “ปรัชญา” หากนำมาพิจารณาความหมาย ผญา ตามหลักแห่งนิรุกติศาสตร์ ผญาตรงกับคำว่า “ปรัชญา” ในภาษาสันสกฤต และคำว่า “ปัญญา” ในภาษาบาลี เนื่องจากภาษาถิ่นอีสานใช้ตัว ผ แทน ป และ ปร เช่นคำว่า-ปราบ ใช้เสียงเป็น ผาบ-ประโยชน์ ใช้เสียงเป็น ผะโยชน์ประเทศ ใช้เสียงเป็น ผะเทศ-โปรด ใช้เสียงเป็น โผด-ผิดแปลก ใช้เสียงเป็น ผิดแผก-ปราสาท ใช้เสียงเป็น ผาสาด ดังนั้น ผญา จึงแปลว่าปัญญา หรือความรู้ ดังคำกล่าว “มีเงินเต็มพา บ่ท้อมีผญาเต็มปุม” หมายถึง มีเงินเต็มภาชนะไม่เท่ามีความรอบรู้ในวิทยาการ และกล่าวว่าผญา หรือผญาเป็นลักษณะเรียบง่ายและอบอุ่นด้วยกลิ่นไอของสังคมชนบท ประดับเป็นอารมณ์แห่งถ้อยคำ^๔

^๒จารุบุตร เรืองสุวรรณ, **ของดีอีสาน**, (กรุงเทพมหานคร: กองวัฒนธรรม กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๒๐), หน้า ๕๘.

^๓พรชัย ศรีสารคาม, **ผญาอีสาน**, (มหาสารคาม: วิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๒๒), หน้า ๑.

^๔จารุวรรณ ธรรมวัตร, **ผญาบทกวีของชาวอีสาน**, (มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, ๒๕๓๒), หน้า ๑.

ปรีชา พินทอง ได้ให้ความหมาย ฌญา ว่า คำว่า “ฌญา” มาจากปัญญา หรือ ปรัชญา คือ ความฉลาด ความรอบรู้หรือรู้รอบ นักปราชญ์โบราณอีสานได้กล่าวว่า “เงินเต็มพา บ่อฌญาเต็มปุม” หมายความว่า คนมีเงินมาก สู้คนปัญญามากไม่ได้^๕

พิมพ์ รัตนคุณสาสน์ กล่าวถึงความหมายของฌญาว่า ฌญาเป็นคำพูดของนักปราชญ์ถิ่นอีสานโบราณ และเป็นภาษาที่มีอายุมากพอสมควร ฌญาเป็นคำถ่ายทอดมาจากคำว่า “ปัญญา” และ “ปรัชญา” ซึ่งคล้ายตามหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนา นักปราชญ์โบราณอีสานท่านเปลี่ยนจากคำเดิมคือ ปัญญามาเป็นฌญา เพื่อความสะดวกหรือเพื่อความเหมาะสมกับภาษาถิ่นก็อาจเป็นไปได้ ปัญญา แปลว่าความรอบรู้ ดังนั้น คำว่า ฌญา ก็คงมีความหมายเช่นเดียวกันหรือใกล้เคียงกัน^๖

สวิง บุญเจิม ได้กล่าวว่าฌญาคือคำคล้องจอง ซึ่งมีสัมผัสสระและสัมผัสอักษร (พยัญชนะ) ที่ไพเราะเป็นการสรุปรวบยอดการสื่อสารที่มีความยาวให้สั้น และมีอรรถรสสูงใจต่อผู้ฟัง^๗

อุดม บัวศรี จึงกล่าวได้ว่า ฌญา คือ ถ้อยคำอันเป็นคำพูดของบรรดานักปราชญ์และบัณฑิตชาวอีสานแต่โบราณ ซึ่งท่านได้กลั่นกรองรจนาและสั่งสมไว้ เป็นภูมิปัญญาที่เกิดจากความคิด ความฉลาด ที่ใช้ในการอบรม สั่งสอน แนะนำ ตักเตือน โดยผ่านผู้ใหญ่ ครูอาจารย์ พระสงฆ์ นำมาอบรมสั่งสอนบุตรหลาน ศิษย์ และบุคคลทั่ว ๆ ไป ยังรวมไปถึงคนหนุ่มสาวที่ใช้ฌญาเกี่ยวพาราสักัน โดยมีผลต่อการศึกษา เศรษฐกิจ ศาสนาและวัฒนธรรม อีกทั้งการแสดงสัจธรรมในชีวิตจริงของคนอีสานจากความหมายเกี่ยวกับฌญาที่กล่าวมาแล้วนั้น^๘

สรุปความหมายของฌญาตามที่นักวิชาการและนักปราชญ์อีสานได้ให้ความหมายไว้ ดังนี้

๑) ตามรูปศัพท์ คำว่า “ฌญา” แปลว่า ปัญญา เป็นคำพูดที่เป็นสุภาษิตใช้สำหรับสั่งสอนอบรมตักเตือน เป็นคติพจน์ ข้อเตือนใจแก่ผู้ฟัง

๒) วัตถุประสงค์ในการกล่าว เพื่อต้องการสื่อให้ผู้ฟัง ได้รับคติธรรม เนติธรรมและวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาของปราชญ์อีสานชนสู่ชนรุ่นหลัง ๆ สืบต่อกัน

^๕ปรีชา พินทอง, **ไขภาคิตโบราณอีสาน**, (อุบลราชธานี: โรงพิมพ์ศิริธรรม, ๒๕๒๘), หน้า ๓๓๗.

^๖พิมพ์ รัตนคุณสาสน์, **รำลึกบรมครูผู้ประพันธ์กลอนลำเพื่อนหมอลำในดินแดนอีสาน**, (ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๐), หน้า ๘๕.

^๗สวิง บุญเจิม, **มรดกอีสาน**, (อุบลราชธานี: สำนักพิมพ์มรดกอีสาน, ๒๕๔๖), หน้า ๗.

^๘อุดม บัวศรี, **ฌญาก้อมปรัชญาชีวิตชาวอีสาน**, (ขอนแก่น: โรงพิมพ์พระธรรมจันทร์, ๒๕๔๐), หน้า ๒๓๘.

๓) ฃญา จดัเป็นเครื่องมือสำหรับสื่อการสอนของปราชญ์อีสาน เพราะชาวอีสานมีเทคนิคในการสอนบุตรหลาน หรือประชาชนของตน โดยผ่านสื่อต่าง ๆ ที่มีลักษณะคล้ายกับฃญานี้ เช่น หมอลำกลอน, หมอลำเรื่อง, เทคนั้แหล่เสียงทำนองสรภัญญะ เป็นต้น

๒.๒ ประวัติความเป็นมาของฃญา

ฃญาเป็นวรรณกรรมมุขปาฐะที่มีมานานแล้ว ในระยะแรกไม่ได้มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ต่อมาจึงได้บันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร และนิยมเอาเรื่องราวเกี่ยวกับชาดกมาแต่งเป็นฃญาเพื่อการเสพคบงันและเพื่อเป็นการเผยแพร่วะพุทธศาสนาให้กว้างไกล ฃญาไม่ว่ารากฐานจะมาจากภาษาอักษรใด ฃญากั้ยังเป็นวัฒนธรรมทางภาษาอันสูงส่งของชาวอีสานนั่นเอง นักปราชญ์หลายท่านได้กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของฃญาไว้ดังนี้

ปรีชา พิณทอง ได้กล่าวถึงประวัติของฃญาไว้โดยย่อว่า ตั้งแต่เมืองเวียงจันทน์เป็นราชธานีราวปี พ.ศ. ๒๑๐๗ มีชายอายุปูนกลางคน คนหนึ่งเกิดที่เมืองเวียงจันทน์ ชายคนนี้เป็นคนฉลาดแต่การศึกษาไม่สูงนัก ชายผู้นี้เห็นอะไรก็จะผูกเป็นคำฃญาเกี่ยวกับสิ่งนั้นทันที ชายผู้นี้มีลูกศิษย์คนหนึ่งชื่อบักเชียงน้อย หรือบักน้อย เมื่อไปที่ใดจะมีบักน้อยไปด้วยเสมอ ชายผู้นี้มีความฉลาดเห็นอะไรก็จะผูกเป็นฃญาแล้วพูดออกมา บักเชียงน้อยเป็นคนคอยจดเอาคำฃญานั้นทุกครั้ง จึงมีคำฃญาให้ผู้คนได้พูดจาสืบต่อมาจนปัจจุบัน เรื่องนี้เป็นเพียงการเล่าขานต่อ ๆ กันมา ไม่มีหลักฐานที่แน่นอนมายืนยัน^๔

สรวง บุญเจิม ได้ฟังจากคนเฒ่าคนแก่เล่าเกี่ยวกับตำนานฃญา มีใจความคล้ายกับปรีชา พิณทอง โดยระบุว่า กำเนิดที่พระราชวังหลวงพระบาง สมัยเมื่อหลายร้อยปีมาแล้วเล่ากันว่า ท้าวปางคำ นักปราชญ์ใหญ่ชาวเมืองเขมราชู (อำเภอเขมราชู ปัจจุบัน) เป็นนักแต่งโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน และนิทานวรรณคดีต่าง ๆ ของภาคอีสาน ท่านได้รับเชิญให้ไปเป็นปราชญ์หลวงประจำพระราชสำนักหลวงพระบาง และได้แต่งหนังสือจารึกใส่ใบลานไว้มากมาย ในสมัยเดียวกันได้มีเชียงน้อย (ผู้ที่ขอลาสิกขาจากการเป็นสามเณร) คนหนึ่ง ไม่ปรากฏชื่อ เป็นคนมีแวວฉลาดตั้งแต่เป็นสามเณร พอลาสิกขาออกมา เลยได้รับเชิญเข้าไปทำงานในพระราชสำนัก ได้เป็นนักปราชญ์ร่วมแต่งหนังสือกับท้าวปางคำเล่ากันว่าเชียงน้อยคนนี้ มองเห็นอะไรก็ว่าออกมาเป็นกลอนไปเลย เช่น “มองเห็นช้างก็ว่า เจ้าผู้แนว

^๔ปรีชา พิณทอง, ไขภษิตโบราณอีสาน, หน้า ๓๑๓-๓๑๔.

นามช้างสัตว์สูงป่องน่ำ บ่คือ เชื้อไก่กุ่มหางสั้นบ่พ่องยาว” เป็นต้น ตั้งแต่นั้นมา เมื่อทำวปางคำ
ปราชญ์ใหญ่แต่งคำกลอนในเนื้อหาหนิทาน พอไปถึงตอนพ่องสอนลูก เป็นต้น ก็ให้เขียนน้อยแต่ง พอไป
ถึงบ่าวสาวในนิทานเกี่ยว กันก็ให้ “เขียนน้อย” แต่ง ดังนั้นเขียนน้อยท่านนี้จึงได้เป็นนักปราชญ์ร่วม
สมัยกับท้าวปางคำ^{๑๐}

“ผญา” เป็นภูมิปัญญาโดยแท้จริงของคนเฒ่าคนแก่ชาวอีสาน ที่คิดค้นขึ้นมาเพื่อ
เปรียบเทียบเป็นคติเตือนใจ อบรมสั่งสอนบุตรหลานให้เป็นคนดีของชุมชนเป็นการถ่ายทอดความรู้สึก
นึกคิดจากคนหนึ่งไปสู่อีกคนหนึ่ง จากยุคสมัยหนึ่งไปสู่อีกยุคสมัยหนึ่ง “ผญา” มีลักษณะเป็นถ้อยคำที่
แสดงออกถึงความลุ่มลึก เป็นคติสอนใจ เป็นคำคม คำพังเพยที่ให้ข้อคิด บางครั้งอาจเป็นคำกลอน
หรือตลกขบขัน แต่ก็ให้ข้อคิดที่คมคายมีความหมายที่ลึกซึ้ง บางครั้งอาจมีความหมายได้สองแง่สอง
ง่าม “ผญา” เป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิต แฝงไว้ด้วยคุณค่าทางหลักธรรม จากการศึกษาค้นคว้า
พบว่า “ผญา” (เป็นวรรณกรรมมุขปาฐะ) ที่ได้สืบทอดจากบรรพบุรุษต่อ ๆ กันมาด้วยวาจา ซึ่งไม่ได้มี
การบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรอย่างจริงจัง จะมีก็แต่เพียงส่วนที่ได้สืบทอดอยู่ในวรรณกรรมอีสาน
และจะมี อยู่เป็นตอน ๆ ก็แล้วแต่เหตุการณ์นั้น ๆ ส่วนที่จะได้บันทึกเป็นเรื่องราวของคำผญาโดยตรง
นั้นมีน้อย จึงเป็นเรื่องที่ยากจะกล่าวว่า “ผญา” มีจุดกำเนิดมาอย่าไรใครเป็นผู้แต่งผู้คิดค้นขึ้นมา แต่
ทั้งนี้ทั้งนั้นก็ยังมีผู้รู้ทั้งหลายได้พยายามสืบค้นประวัติความเป็นมาของผญา และวิเคราะห์บ่อเกิด
ของผญา

อดิศร เพียงเกษ ได้กล่าวถึงความเป็นมาของผญาไว้ว่าเกิดจากคำสั่งสอนและศาสนา ผญา
เป็นมรดกที่ได้สืบทอดต่อกันมาจากอดีตของชาวอีสาน เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local wisdom) อัน
เป็นหลักธรรมคำสอน คำคม คำภาษิต เป็นสื่อเป็นสิ่งเตือนใจที่บรรพบุรุษได้คิดค้นแต่งขึ้นมาให้เป็น
แนวทางปฏิบัติ เป็นคำสั่งสอนของชุมชนในอดีตซึ่งถือว่าเป็นสิ่งที่มีความหมายเป็นอย่างยิ่งที่ควร
จะรักษาไว้เพื่อให้เป็นมรดกของลูก ๆ หลาน ๆ สืบต่อไป^{๑๑}

สรุปความได้ว่า ประวัติความเป็นมาของผญา เป็นเพียงนิทานเรื่องเล่าสืบ ๆ ต่อกันมาของ
เมืองเวียงจันทน์ โดยผู้กล่าวคำ “ผญา” ก็คือ “เขียนน้อย” ส่วนอีกทัศนะเห็นว่า “ผญา” น่าจะมาจาก

^{๑๐}สวิง บุญเจิม, ผญา ตำรามรดกอีสาน ๓, (อุบลราชธานี: สำนักพิมพ์มรดกอีสาน, ๒๕๓๗), หน้า ๑-๓.

^{๑๑}อดิศร เพียงเกษ, วัฒนธรรมอีสาน, (ขอนแก่น: ขอนแก่นการพิมพ์, ๒๕๓๙), หน้า ๓๔.

เมืองเขมราฐหรือในประเทศกัมพูชาในปัจจุบัน เป็นนักปราชญ์ในพระราชสำนักเป็นผู้กล่าวผญา นี่เป็นเพียงข้อสันนิษฐานในเบื้องต้น และประวัติของผญาอีสานเป็นวรรณกรรมแบบมุขปาฐะซึ่งเกิดจากหลักธรรมคำสอนของศาสนา และผญาเป็นมรดกของสังคมอีสาน

๒.๓ ลักษณะของผญา

เมื่อกล่าวถึงลักษณะของผญา ได้มีนักวิชาการ ผู้รู้ นักปราชญ์หลายท่าน ได้กล่าวถึงลักษณะของผญาไว้หลายลักษณะ ดังต่อไปนี้คือ

พระมหาโสภรณ ธนปญโญ (เศรษฐา) ได้รวบรวมลักษณะของผญาเอาไว้ว่า ผญามีลักษณะต่างกัน มีตัวอย่างดังต่อไปนี้

๑. ผญาโก้ คือ ผญาที่เป็นบทสั้น ๆ ผญารูปแบบนี้ ส่วนใหญ่เป็นคำภาษิตจะมีความหมายในตัวเอง มีความยาวประมาณ ๒-๓ บาท ซึ่งมีเนื้อความในเชิง คำสั่ง คำสอน คำเตือน และการเกี่ยวพาราสี เป็นต้น^{๑๒}

๒. ผญาเครือ ซึ่งมีความยาว ใช้ในการสื่อสาร มีใจความอย่างต่อเนื่องตั้งแต่สองบาทขึ้นไป ผญารูปแบบนี้จะพบในผญาคำสอนและผญาเกี่ยวเป็นส่วนใหญ่ มีการนำมาเกี่ยวพาราสีกันระหว่างหญิงกับชาย เป็นต้นว่า เรื่องที่พูดซึ่งเกี่ยวกับการถามข่าว โดยถามถึงบ้าน ที่อยู่อาศัย พ่อแม่พี่น้องจำนวนเท่าไร และถามถึงสถานภาพส่วนตัวว่า ยังโสดอยู่หรือมีครอบครัวแล้ว อะไรทำนองนี้ ต่อจากนั้นจึงเป็นเรื่องของผญาเกี่ยวเหล่านั้น อาจกล่าวกันสด ๆ ตามสถานการณ์ขณะนั้น โดยในแง่ของเรื่องราวที่พรรณนาต่อกันหลาย ๆ บทแทรกเข้ามาเป็นตอน ๆ คลุกเคล้ากันไป แต่มีกระแสดความเป็นอันเดียวกัน จึงเรียกว่า “ผญาเครือ”

๓. ผญา เป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต และปรัชญาในการดำรงชีวิตในข้อนี้เป็นผญาที่ผูกขึ้นมาให้มีเนื้อหาสาระอย่างถึงพร้อมด้วยเหตุและผล อันเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนทั่ว ๆ ไป เช่น “คิดต่อคนตายนี้ บ่มีทางซิเห็นไ้ คือ ดังไฟมอดแล้ว ไฟซิฮู้ฮ้อมไป” หมายถึงว่า การคิดฟุ้งคนตายไม่มีทางจะเห็นฝุ่น เหมือนไฟที่ดับแล้วใครจะไปรู้ที่ไปของมัน (คำศัพท์ “ไ้” หมายถึง ฝุ่นตลบ ฝุ่นกระจาย)

^{๑๒}พระมหาโสภรณ ธนปญโญ (เศรษฐา), “การสังเคราะห์ผญาสุภาษิตอีสานลงในพุทธศาสนสุภาษิต”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๒๑-๒๒.

๔. ฃญาอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับการใช้ปัญญาการใช้คำฃญาพูดเกี้ยวพาราสีที่ดี ใช้พูดอบรมสั่งสอนกันโดยทั่วไปก็ดี หรือพระสงฆ์ใช้ประยุกต์เทศน์สั่งสอนก็ดี ล้วนแต่เป็นเรื่องที่ต้องใช้สติปัญญา ใช้ปฏิกิริยาไหวพริบนำเสนอทั้งนั้น โดยใช้ได้ทันท่วงทีในสถานการณ์นั้น ๆ หรือเหตุการณ์นั้น ๆ เช่น “ครั้นได้กินลาบก้อย อย่าลืมหั่นแหว่งผัก ได้กินพาเงินพาคำ อย่าลืมหั่นกะเปียนฮ้าง” หมายถึงว่า ความร่ำรวย มีเงินมีทอง มียศศักดิ์ เป็นสิ่งที่น่ารักน่าพอใจ คนมีจิตใจฟุ้งเพื่อเห่อเหิม มักลืมหั่นในสิ่งเหล่านี้ ฃญาบทนี้มีข้อความเตือนคนเมื่อได้ดีแล้วไม่ควรลืมหั่น (คำศัพท์ “คั่น” หมายถึง ครั้น “กะเปียน” หมายถึง บทฃญาในรูปของกลอน โดยเฉพาะเรื่องคำกาย เช่น “ฝนตกยังฮู้เอื้อน กบกินเดือนยังฮู้อ้อม บาดว่าอายมกน่อง บ่มีมืออ้อมเป็น”

พระวัชรานนท อริขโย (พรมสมบัติ)^{๑๓} กล่าวถึงลักษณะของฃญาว่า บทฃญานั้น โดยทั่วไป มี ๖ ลักษณะ คือ

๑. ฃญาภาษิต เป็นคำคล้องจอง ที่ปราชญ์โบราณอีสานบัญญัติไว้เพื่อเป็นคติเตือนใจหรือเป็นคำสอนธรรมดา มิใช่ให้ขบคิดแบบปริศนาปัญหา

๒. คำภาษิต เป็นคำสั้น ๆ มีลักษณะคล้องจอง บางครั้งก็มีคำยาว บางคราวก็มีคำสั้น แล้วแต่ลักษณะของผู้ใช้ ฃญาเป็นคำพูดที่ต้องใช้ไหวพริบ สติปัญญา มีเขววัน มีอารมณ์คมคาย พูดสั้นแต่กินใจความหมายมาก^{๑๔}

๓. ฃญาหย่อย เป็นคำคล้องจองปลุกย่อยที่ฟังแล้วเกิดความเคลิ้มคล้อยตามได้ แต่ส่วนใหญ่มักจะไม่เป็นการสนทนารัก ระหว่างหญิงและชาย แต่จะเป็นความเพ้อฝันทางธรรมชาติคนเดียว เป็นเรื่องปลุกย่อยที่ได้พบและสัมผัสอะไร เกิดอารมณ์ที่อ่อนนุ่มขึ้นมา ก็จะว่าออกมาเป็นคำกลอนที่คล้องจองกัน

๔. ฃญาก้อม เป็นคำคล้องจองสั้น ๆ ที่แสดงความรักและเขววันปัญญาหรือคำภาษิต แล้วแต่ผู้ใช้จะใช้ในสถานะใด ส่วนมากจะใช้เวลาเดินคุยกัน ในขณะที่มีเวลาไม่ค่อยมาก

๕. ฃญาปริศนา มักใช้กรณีเกิดความสงสัยว่าอีกฝ่ายหนึ่ง อาจจะมีคนรักหรือแอบมีชู้อยู่ ไม่จำกัดว่าจะเป็นผู้หญิงหรือผู้ชายพูดก่อน พ่อแม่พูดแทนก็ได้

^{๑๓}พระวัชรานนท อริขโย (พรมสมบัติ), “ศึกษาบทฃญาเชิงจริยธรรมที่ปรากฏในบทเทศนาของพระอาจารย์สมภพ โชติปัญโญ ที่มีผลต่อชาวตำบลแพต อำเภอดำรงวิทยารักษ์ จังหวัดสกลนคร”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๔-๑๕.

^{๑๔}สุระ อุณวงศ์, **ฃญา**, (อุบลราชธานี: โรงพิมพ์อินเตอร์, ๒๕๕๑), หน้า ๗.

๖. ฃญาปริศนาคำกลอน ฃญานี้ใช้ผู้กเป็นปริศนาคำสอนให้ขบคิด ฃญาปริศนาคำสอนนี้ ปราชญ์โบราณสมัยก่อน ผู้กขึ้นเพื่อดีงดูดความสนใจของชาวบ้านผู้ที่ไม่รู้หนังสือ ไม่สนใจเรียนทำให้ เกิดความอยากรู้พอดถึงตอนนั้นแหละ ผู้รู้จึงถือโอกาสสอน

จารย์วรรณ ธรรมวัตร กล่าวว้า ฃญาเป็นคำพูดที่มีคุณลักษณะอยู่ ๕ ประการ^{๑๕} ดังนี้

๑. ฃญาเป็นคำพูดที่มีประโยชน์ ภารกิจโดยตรงของฃญามี ๒ ลักษณะ คือ ฃญาเป็นแก่น แท้ของสุภาชิต เป็นถ้อยคำสอนที่ให้สาระประโยชน์ เป็นความพยายามยกระดับสติปัญญา ยกระดับ จิตใจของผู้ได้ยิน ภารกิจอีกประการหนึ่งของฃญา คือ ฃญาเป็นคำคมถ่ายทอดอารมณ์ของหนุ่มสาวใน ลานช่วง

๒. ฃญาเป็นคำพูดที่เหมาะสมแก่การ ฃญาเป็นคำพูดที่มีหลักวาทศิลป์ คือ ผู้พูดรู้จักหยั่ง สถานการณ์ของผู้ฟังแล้วจึงเรียบเรียงฃญาให้เหมาะสมแก่โอกาส เหมาะสมแก่วัย เพศ อาชีพ ตลอดจนชีวิตความเป็นอยู่ของผู้ที่ตนพูดคุยด้วย การที่แตกต่างกันทำให้ผู้จายฃญาต้องดัดแปลงถ้อยคำให้ ถูกแก่การและวาระ

๓. ฃญาพูดคำสัจจะ ฃญาเป็นคำพูดที่มักจะนำสภาพความเป็นจริงตามธรรมชาติ เช่น ความเป็นอยู่ในชีวิตประจำวัน สภาพดินฟ้าอากาศ สภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ ตลอดจนลักษณะ ต่าง ๆ ทางชีววิทยา มาเป็นแบบฉบับในการอธิบายความรู้สึกนึกคิด คือ ความสุข ความทุกข์ ความ สมหวัง ความสิ้นหวัง คล้ายกับว่าธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชีวิตประจำวัน เป็นมิตรในยามยาก เป็น ครูผู้ชี้แนวทางในการครองตน ครองชีวิต เป็นสิ่งกำหนดแนวคิดต่าง ๆ

๔. ฃญาพูดคำอ่อนหวาน ลึกซึ้ง ประกอบด้วยสุนทรียรส สามารถเล่าโลมใจผู้ฟังได้อย่าง สุดซึ้งกินใจ สุนทรีย์ในบทฃญานั้น เกิดขึ้นโดยอาศัยความสามารถในการเลือกสรรถ้อยคำมาใช้ให้ เหมาะสมแก่ความ การเลือกใช้สำนวนโวหารและความเปรียบเทียบที่ทำให้เกิดมโนภาพ เกิดความ แจ่มแจ้งในการบรรยายและพรรณนา

๕. ฃญาพูดด้วยเมตตาจิต ฃญาเป็นคำพูดที่เปี่ยมด้วยเมตตาจิต เพราะโดยเนื้อแท้แล้ว ฃญาไม่ใช่คำพูดที่เพียงแต่จะสื่อความเข้าใจเท่านั้น แต่ฃญายังสื่อความรู้สึก ความปรารถนาดี จากผู้

^{๑๕}จารย์วรรณ ธรรมวัตร, ฃญาบทกวีของชาวบ้าน, (กาฬสินธุ์: สำนักพิมพ์จินตทัศน์, ๒๕๒๖), หน้า ๒๕๖.

จ่ายผญาไปยังผู้ฟัง เช่น ผญาเกี่ยวพาราสี สื่อความรัก ความผูกพันระหว่างชายหนุ่มกับหญิงสาว ผญาให้พรและผญาภาชิต สื่อความปรารถนา สื่อแนวทางที่ดีไปยังผู้ฟัง เป็นต้น

บุญเกิด พิมพวรรณเมธากุล^{๑๖} ได้อธิบายลักษณะของผญาไว้ว่า คำที่จะถือได้ว่าเป็นคำผญานั้น ต้องเป็นหม่อมคำซึ่งมีลักษณะดังต่อไปนี้

๑. มีลักษณะคล้องจองกันในเชิงสัมผัสฟังแล้วรื่นหู ซึ่งอาจจะเป็นร้อยแก้ว เป็นกาพย์ หรือกลอนก็ได้

๒. มีความหมายล้าลึก ซึ่งผู้ฟังหรือผู้อ่านต้องใช้ปัญญาหยั่งรู้ จึงจะเข้าใจในความหมายทั้งความหมายตามตัวอักษร และความหมายแฝงเร้นในข้อความหรือถ้อยคำนั้น ๆ

๓. เป็นหม่อมคำที่เกี่ยวกับวิถีชีวิตและปรัชญาในการดำรงชีวิต

๔. เป็นหม่อมคำที่แสดงออกในเชิงการมีไหวพริบปฏิภาณของผู้พูด

สรุป ลักษณะของผญา ผญาของอีสานมีลักษณะแตกต่างกันมี ผญาก้อม ผญาเครือ ผญาเกี่ยวกับวิถีชีวิต ผญาเกี่ยวกับปัญญา หรือผญามีลักษณะเป็นภาชิต คำภาชิต ผญาหย่อย ผญาปริศนา รัก ผญาปริศนาคำกลอน และผญาพูดคำอ่อนหวาน และผญาพูดด้วยเมตตาจิต

๒.๔ สัมผัสของกลอนผญา

จากการศึกษาลักษณะของผญาก็ยังพบว่านอกจากลักษณะผญาที่จัดตามรูปแบบ ผญาก้อม และผญาเครือแล้ว^{๑๗} ในเชิงสัมผัสผญายังแฝงไว้ซึ่งหม่อมคำที่มีลักษณะสัมผัสของกลอนผญา ๖ ประการ^{๑๘} ซึ่งบทผญาจัดเข้าในคำประพันธ์ประเภทกลอน เรียกว่า “กลอนผญา” แต่เป็นกลอนอิสระ เพราะมีสัมผัสทั้งที่แบบเคร่งครัด และไม่แน่นอนตายตัว หรือบางที่ไม่มีก็ได้ ขอให้มีความลึกซึ้งกินใจ เพราะบทผญามีรอยประทับใจหลายหลากอารมณ์ ซึ่งแฝงอยู่ในคำพูด ไม่ได้อยู่ที่สัมผัส หรือคำ

^{๑๖}บุญเกิด พิมพ วรรณเมธากุล, *ผญาภูมิปัญญาท้องถิ่นชาวอีสานและคนลาวล้านช้าง*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (ขอนแก่น: โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา, ๒๕๔๔), หน้า ๒-๓.

^{๑๗}อ้างแล้ว.

^{๑๘}พระครูอภิรักษ์ชัยมงคล (พระมหาตุ้ กิตติวณฺโณ/วงษ์มณี), “การศึกษาผญาเชิงจริยธรรมที่พระสงฆ์ชาวอีสานนำไปใช้สอน”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑๙-๒๐.

หนักเบา บทพญามีทั้งบทกลอนแบบสั้นและแบบยาว แบบสั้นเรียกว่า “พญาก้อม” บ้าง เรียกว่า “ยาบส่วง” บ้าง เรียก “โตงโตย” บ้าง

บทพญา จึงมีใช้หลายลักษณะ ทั้งเป็นคำสั่ง คำสอน คำเตือน กี่ยวพาราสี และรวมถึงเป็นปริศนาและปริศนาธรรมะก็มี ลักษณะบทพญาที่คล้องจองในเชิงสัมผัสนั้น เมื่อฟังแล้วเป็นเครื่องเตือนใจได้ทันที โดยผู้พูดไม่ต้องใช้ถ้อยคำ ในการกล่าวให้มากความ และไม่กระทบกระเทียบผู้ฟัง ฟังง่ายรื่นหู ซึ่งอาจเป็นร้อยแก้ว เป็นกาพย์หรือกลอนก็ได้ มีลักษณะว่าในกลุ่มคำที่มีความหมายครบความนั้น อาจมีกลุ่มคำละ ๒ คำ ๓ คำ ๔ คำ ๕ คำ ๖ คำ ฯลฯ จนถึง ๑๔ คำ แต่นิยมว่ากลุ่มคำหนึ่ง ๆ ควรจะมี ๗ คำ จึงจะเหมาะกับความ (อรรถ) และลงตัวกับเสียง (สัท) ไม่ยาวเกินไป^{๑๙} ซึ่งนับว่าหลากหลายมาก จึงจะเห็นตามตัวของบทพญาในรูปของกลอน โดยเฉพาะเรื่องคำก่าย ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑

“ฝนตกยังรู้เอื้อน	กบกินเดือนยังอู้ม
บาดว่าอายมั่งน้อง	บ่มีมื่ออ้อมเป็น” ^{๒๐}

แผนผังที่ ๑ สัมผัสกลอนพญา

ความหมาย ฝนตกยังรู้จักหยุด แต่ที่พี่รักน้องไม่มีเวลาอ้อมเลย (คำศัพท์ “อู้ม” หมายถึง รู้หยุด, หหมดไป, รู้หาย “มื่อ” หมายถึง วันหนึ่ง, ระยะเวลาหนึ่ง)

ในพญาบทนี้ มี ๑๐ คำ หรือ ๑๑ คำ ไม่มีสัมผัสใน มีแต่สัมผัสนอก คือ คำสุดท้ายของวรรคที่ ๑ ไปสัมผัสกับคำที่ ๓ ในวรรคต่อไป อีก ๒ วรรค ไม่มีสัมผัส แต่จะมีสัมผัสเฉพาะวรรคสุดท้ายเป็นสัมผัสพยัญชนะคือใช้ตัว “ม” ถึง ๒ ตัว เป็นสัมผัสใน

^{๑๙}จิรภัทร แก้วกู๋, ภาพลักษณ์อีสาน : ว่าด้วยรูปแบบวรรณกรรมประชาชน, (ขอนแก่น: คลังนาโนวิทยา, ๒๕๔๑), หน้า ๒๘.

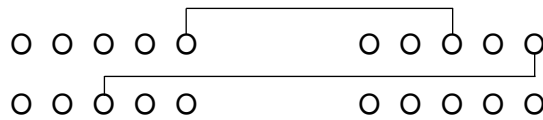
^{๒๐}ประมวล พิมพ์เสน, อธิบายพญา ๑, (ขอนแก่น: ขอนแก่นการพิมพ์, ๒๕๔๕), หน้า ๙๐.

ตัวอย่างที่ ๒

“ครั้นบ่ออกจากบ้าน บ่เห็นด่านแดนไกล

ครั้นไปหาเรียน แม่นบ่มีความรู้”^{๒๑}

แผนผังที่ ๒ สัมผัสกลอนฉญา ๕+๓, ๓+๕

ความหมาย ถ้าไม่ออกจากบ้านก็คงไม่เห็นสถานที่ต่าง ๆ ถ้าไม่ไปศึกษาเล่าเรียนก็ไม่มีความรู้ (คำศัพท์ “ครั้น” หมายถึง ครั้น เมื่อ “เรียน” หมายถึง เรียน)

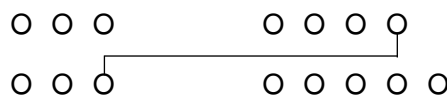
ฉญาบทนี้^{๒๒} มีแต่สัมผัสนอกอย่างเดียว คือคำสุดท้ายของวรรค ๑ สัมผัสกับคำที่ ๓ ของวรรคต่อไป และคำสุดท้ายของวรรคที่ ๒ สัมผัสกับคำที่ ๓ ของวรรคต่อไป

ตัวอย่างที่ ๓

“หนูกินม้อน จังเห็นคุณแมว

ลูกแขนแอว จังเห็นคุณพ่อแม่”^{๒๓}

แผนผังที่ ๓ สัมผัสกลอนฉญา ๔+๓

^{๒๑}อุดม บัวศรี, วัฒนธรรมอีสาน, (ขอนแก่น: โรงพิมพ์คลังน่านาวิทยา, ๒๕๔๖), หน้า ๘๙.

^{๒๒}พระครูอภิรักษ์ชัยมงคล (พระมหาตุ้ กิตติวณฺโณ/วงษ์มณี), “การศึกษาฉญาเชิงจริยธรรมที่พระสงฆ์ชาวอีสานนำไปใช้สอน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๒๑.

^{๒๓}ปรีชา พิณทอง, ไขภษิตโบราณอีสาน, หน้า ๙.

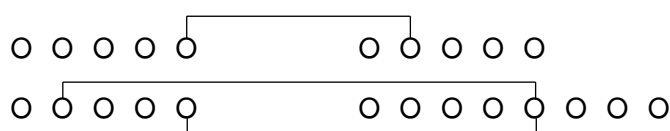
ความหมาย เมื่อรู้ว่าหนูมากินม้อนจึงเห็นว่าแม่มั่นดี เพราะจะช่วยไล่จับหนู เมื่อได้ลูกแขวนอุ้งจึงเห็นว่าพ่อแม่มีบุญคุณ เพราะเคยเลี้ยงตนเองมาลำบากอย่างไร (คำศัพท์ “ม้อน” หมายถึง ตัวไหม “แหว” หมายถึง สะเหว)

ตัวอย่างที่ ๔

“คาดทุกขั้บ่ห่อนมี คาคมีบ่ห่อนไเฮ้

คาดได้บ่ห่อนเสีย คาคเป็นฝัวเป็นเมียบ่ห่อนฮ้าง”^{๒๔}

แผนผังที่ ๔ สัมผัสกลอนฉญา ๕+๒, ๒+๕

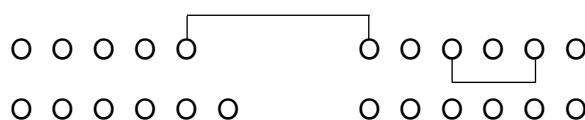
ความหมาย คือ ในบางครั้งก็มีเงินมีทองมาก ๆ ใช้ไปได้ไม่นานเงินก็หมดไป พอบางที จะมีก็ไหลมาเทมา เช่นกับเป็นฝัวเมียบ่ห่อนไเฮ้ด้วยกันตลอดไป เป็นการสอนไม่ให้ประมาทเรื่องการใช้สอย (คำศัพท์ “คาด” หมายถึง คราวจะมี คราวจะเป็น “ฮ้าง” หมายถึง หย่าร้าง)

ตัวอย่างที่ ๕

“ทุกขั้บ่มีเสื่อผ้า ผาเฮือนดีพอลื้ออยู่

ทุกขั้บ่มีข้าวใส่ท้อง นอนลื้ออยู่บ่เป็น”^{๒๕}

แผนผังที่ ๕ สัมผัสกลอนฉญา ๖+๑, ๓+๕

^{๒๔}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒.

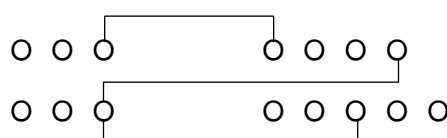
^{๒๕}พรชัย ศรีสารคาม, เรียงถ้อยร้อยฉญา, (มหาสารคาม: วิทยาลัยครูมหาสารคาม, ๒๕๓๖) (อัดสำเนา). หน้า ๓๓.

ความหมาย ยากจนขัดสนอะไรก็ไม่เท่ากับขัดสนเรื่องไม่มีข้าวกิน ชาวอีสานแต่ก่อนมีคตินิยมว่า ถ้ามีข้าวแล้วทรัพย์อย่างอื่นจะมีมาเอง ในทางกลับกัน ถ้าเกิดอดข้าวแล้วก็จะอดอยากทุกอย่างไปเสียหมด (คำศัพท์ “ลี้” หมายถึง หลบลี้ ซ่อนตัวอยู่)

ตัวอย่างที่ ๖

“บุญมีแล้ว แนวดีป้องใส่
บุญบ่ได้ แนวซี้ฮ้ายเล่นโฮม”^{๒๖}

แผนผังที่ ๖ สัมผัสกลอนผญา ๓+๑, ๓, ๔

ความหมาย ถ้ามีบุญแล้วสิ่งดี ๆทั้งหลายจะเข้ามาหา แต่ถ้าบุญไม่มีจะมีแต่สิ่งเลวร้ายเข้ามาหา (คำศัพท์ “ป้องใส่” คือ เข้ามา เข้ามารวม “เล่นโฮม” คือวิ่งมารวมอยู่)

สรุปได้ว่า ในการสัมผัสกลอนนั้น คำสุดท้ายของวรรคที่ ๑ จะไปสัมผัสกับคำที่ ๑ หรือ ๒ หรือ ๓ ในวรรคถัดไป เช่นเดียวกับคำสุดท้ายของวรรคที่ ๒ จะสัมผัสกับคำที่ ๑-๓ คำใดคำหนึ่งของวรรคต่อมา

๒.๕ ประเภทของผญา

ประเภทของผญา อาจแบ่งออกได้หลายประเภท ตามทัศนะของผู้นำไปใช้ ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

บุญเกิด พิมพัวร์เมธากุล ได้แบ่งประเภทของผญาอีสาน โดยจัดประเภทตามลักษณะของคำผญาและการนำคำผญาต่าง ๆ ไปใช้ แบ่งออกเป็นอย่างละ ๔ ประเภท^{๒๗} คือ

^{๒๖}นิติยา ภักดีบัณฑิต, “ผญาภาสิต : การศึกษาเชิงวิเคราะห์”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, ๒๕๓๒).

^{๒๗}บุญเกิด พิมพัวร์เมธากุล, ผญาภูมิปัญญาท้องถิ่นชาวอีสานและคนลาวล้านช้าง, หน้า ๔-๑๔.

๑. ญาที่แบ่งตามลักษณะที่คล้องจองกัน อาจเป็นร้อยแก้วหรือร้อยกรอง ซึ่งแบ่งย่อยได้อีก ๔ ประเภท ดังนี้

๑) คำญาที่เป็นร้อยแก้ว เช่น กินได้ ใ้ยาว (กินจุ กินเท่าไรไม่รู้จักอิ่ม ใช้เปรียบเทียบกับคนที่มีความโลภ ได้เท่าไรก็ไม่รู้จักพอ) คละน้ำกินตอน (รังเกียจน้ำแฉะ แต่กินเนื้อที่อยู่ในแฉะ ใช้เปรียบเทียบกับคนที่รังเกียจอย่างใดอย่างหนึ่งในเรื่องเดียวกัน)

๒) คำญาที่เป็นคำกลอน หรือกาพย์บทเดียว ญาประเภทนี้จะมีลักษณะคล้องจองกัน เป็นกาพย์บ้าง หรือเป็นกลอนสั้นบ้าง เช่น “ของกินน้อย จนใจผู้แบ่ง” (ของกินมีอยู่เพียงน้อยนิด แต่ต้องการมีจำนวนมาก ทำให้ผู้แบ่งจืด ใช้บอกถึงความลำบากใจของคนผู้ทำหน้าที่แบ่งปันสิ่งของต่าง ๆ ให้แก่คนจำนวนมาก เพื่อให้เกิดความเป็นธรรมแก่ผู้รับ)

๓) คำญาที่มีลักษณะสัมผัสซ้ำคำหน้า คือ คำญาที่นำเอาคำต้นของวรรคแรกมาใช้ซ้ำคำแรกของวรรคหลัง เป็นการย้ำคำและเน้นคำให้มีความหมายเด่นและหนักแน่นขึ้น เช่น “เจ้าเฮือนพาว่า เจ้าเหล่าพากิน” (เจ้าของบ้านพาพูดจึงพูด และเจ้าของเหล่าพากิน จึงกินตาม ใช้เปรียบเปรยว่า ที่ตนได้กระทำสิ่งต่าง ๆ ลงไปนั้น ไม่ว่าจะในทางดีและทางร้าย เพราะมีคนสำคัญพาทำจึงได้ทำตาม)

๔) ญาล้อคำ คือ คำญาที่มีลักษณะนำเอาคำที่มีความหมายใกล้เคียงกัน มาทำหน้าวรรคหน้าและวรรคหลังของบท เพื่อให้มีความหมายโดดเด่นขึ้น เช่น “หัวดำไปก่อนหัวด่อนนำหลัง” (หัวดำให้เดินไปก่อน แล้วให้พวกหัวหงอกเดินตามหลัง ใช้ในการเตือนสติในการร่วมกันทำงานให้แก่สังคมหรือชุมชนของตนว่า ให้พวกหนุ่มแน่น หรือพวกคนรุ่นใหม่ลุยไปก่อน ส่วนพวกคนแก่ให้ช่วยคิดรอบคอบ คอยชี้แนะอยู่เบื้องหลัง)

๒. คำญาที่แบ่งตามลักษณะการนำไปใช้ติดต่อสื่อสารกันระหว่างผู้คน แบ่งได้เป็น ๔ ประเภท ดังนี้

๑) ญาย่อย เป็นคำญาปลีกย่อยที่ชาวอีสานใช้ในเหตุการณ์ประจำวัน เช่น การถามข่าวคราว ถามถิ่นที่อยู่อาศัย ถามแนวความคิดเกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ซึ่งญาย่อยนี้ไม่สามารถจะนำไปรวบรวมกับหมวดคำญาอื่น ๆ ได้ เช่น “มือห้านิ้วยาวสั้นต่างกัน” (นิ้วมือของคนเราทั้งสั้นยาวแตกต่างกัน ใช้บอกให้คนฟังรู้ว่า คนทุกคนย่อมมีความแตกต่างกัน แม้แต่นิ้วมือของคน ๆ หนึ่งยังสั้นยาวไม่เท่ากัน)

๒) ฃญาเกี้ยว เป็นฃญาที่ใช้พูดจาเพื่อเกี้ยวพาราสีกันระหว่างหนุ่มสาว หรือระหว่างหญิงชายที่จะสื่อถึงกันในทางซู้สาว เช่น “(ชาย) ผู้จบจ้งน้อง ผู้งามจ้งน้องมีเจ้าของหรือบ่ (หญิง) อ้ายเอยน้องนี้ปอดอ้อยซ้อย สะเหมอ้อยกางกอ กาบบ่ห่อ หน่อน้อยกะบ่ซอน” ((ชาย) คนสวยคนงามอย่างน้องมีเจ้าของหรือเปล่าจ๊ะ (หญิง) พี่เอย น้องนี้อยู่คนเดียวเตี่ยวโต เหมือนลำอ้อยที่อยู่กลางกอ กาบห่อก็ไม่มี หน่อขึ้นแซมก็ไม่มีจ๊ะ)

๓) ฃญาคำสอน เป็นคำฃญาที่มีเนื้อหาเป็นคำสอน เพื่อให้ผู้ฟังนำไปเป็นแนวทางในการประพฤติตนแล้วจะได้มีความสุขความเจริญ เช่น “ความฮู้น้อย อย่าอ่านครองเมือง ผัวเพิ่นยัง อย่าซันเป็นซู้” (มีความรู้่น้อยอย่าคิดอ่านจะปกครองบ้านเมือง สามิเขายังไม่ตายอย่าริอ่านเป็นซู้เมียเขา ใช้สอนผู้ชายให้เป็นคนเฝ้าศึกษาหาความรู้ไ่ตนก่อนที่จะไปเป็นนักการเมือง เพื่อปกครองประเทศในโอกาสต่อไป และสอนไม่ให้เป็นผู้กับภรรยาคนอื่น)

๔) ฃญาคำเล็กแลบ เป็นฃญาที่บ่งบอกถึงสภาพของสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และหลักในการดำเนินชีวิตของคนในสังคม ซึ่งคำฃญาประเภทนี้จะมีสอดแทรกอยู่ในหนังสือวรรณคดีต่าง ๆ ของภาคอีสาน เช่น หนังสือเสียวสะหวาด หนังสือลืบปู้ญ เป็นต้น ตัวอย่างเช่น อัดสะจั้นใจกั้ง กุมกิน ปาบิกใหญ่ ปาชีวไล่สวบแซ หนีไปลื้ออยู่ลืบหิน” (เป็นที่น่าอัศจรรย์ใจยิ่งนัก เมื่อเห็นฝูงกั้งไล่กัดกินปลาบิกตัวใหญ่ และฝูงปลาชีวไล่กินจระเข้ จนเจ้าจระเข้ต้องหนีไปหลบลื้ออยู่ในซอกหิน ใช้บ่งบอกถึงอำนาจของปวงมหาประชาชนนั้น ยิ่งใหญ่กว่าสิ่งอื่นใด ขอให้ประชาชนรวมกันสู้อย่างเด็ดเดี่ยว ย่อมชนะอำนาจทุกอย่าง)

สุนทร วีระภัทร ได้ศึกษาเรื่องฃญาของชาวภูไทย กิ่งอำเภอนองสูง จังหวัดมุกดาหาร โดยได้จัดประเภทของฃญาไว้ ๔ ประเภท คือ

๑. ฃญาภาษิต เป็นคำกล่าวที่ส่วนมากมีระหว่าง ๑-๒ วรรค หรือประโยคเป็นคำกล่าวเพื่อสั่งสอนแนะนำให้ผู้ได้ยินได้ฟัง ระลึกและจดจำเพื่อนำไปประพฤติปฏิบัติในทางที่ดีงามหรือที่ถูกที่ควร

๒. ฃญาคำพังเพย ได้แก่ ฃญาที่พูดเป็นประโยคสั้น ๆ เพื่อเป็นคติเล็ก ๆ น้อย ๆ เป็นคำพูดคมคายชวนให้คิด เป็นคำที่เป็นปัญหาหรือตลก คำไพเราะเพราะพริ้ง น่าฟัง ชวนฟัง หรือชวนให้เพลิดเพลิน

๓. ฃญาเกี้ยว เป็นคำฃญาที่ส่วนมากเป็นคำพูดของหนุ่มสาว เพื่อก่อให้เกิดความรักใคร่ซึ่งกันและกัน และหากเป็นที่พออกพอใจกันทั้งสองฝ่ายก็จะได้แต่งงานกัน

๔. ฃญาอวยพร เป็นคำพูดของคนเฒ่าคนแก่ คนรักใคร่ชอบพอกันมีเจตนาดีต่อกัน พูดให้เป็นสิริมงคลแก่ผู้ฟังหรือผู้รับพร เพื่อให้กำลังใจ ความชื่นใจ ความสบายใจ ประสบความสุขความเจริญ ปลอดภัยจากภัยอันตรายทั้งปวง ใช้ในพิธีบายศรีสู่ขวัญและพิธีมงคลต่าง ๆ^{๒๘}

อภิวัดน์ ปรีชาประศาสน์ ได้แบ่งประเภทของฃญาไว้ ๔ ประเภท ได้แก่

๑. บทฃญาภาษิต คือ ฃญาที่เป็นคำเตือน คำแนะนำสั่งสอนให้ประพฤติสิ่งที่ดีงามและหลีกเลี่ยงสิ่งที่ไม่ดี บางทีเรียกว่า ฃญาก้อมหรือโอง์โดย เป็นฃญาสั้น ๆ กระทัดรัด ได้ใจความไปในทางสั่งสอน มักจะเป็นคำสอนหลายประเภท หลายระดับ เป็นคติหรือคำสอนสำหรับคนทุกระดับชั้นในสังคม รวมทั้งสอนสัจธรรมในชีวิต

๒. บทฃญาเกี่ยวหรือฃญาเครือ เป็นฃญาที่ใช้เจรจาโต้ตอบกัน อาจจะใช้เกี่ยวพาราสีกันระหว่างหนุ่มสาว ใช้ทักทายปราศรัยกัน แสดงความอาลัย หรือใช้กล่าวสรรเสริญกัน

๓. บทฃญาอวยพร เป็นฃญาที่ใช้พูดคำอวยพรต่าง ๆ ส่วนมากเป็นคำพูดของคนสูงอายุ ผู้อาวุโส หรือคนรักใคร่นับถือกันและเจตนาดีต่อกัน พูดเพื่อให้เป็นสิริมงคลแก่ผู้ฟังเพื่อให้กำลังใจและหวังให้ผู้ฟังได้รับคำชมเชย

๔. บทฃญาปริศนา เป็นบทฃญาที่แทรกด้วยข้อคิดปรัชญาและคติชีวิตไว้ในลักษณะของคำถามบ้างเปรียบเทียบกับบ้างเปรียบเปรยบ้างแล้วแต่สถานการณ์ ซึ่งผู้ฟังแล้วต้องนำไปขบคิดพิจารณาอีกทอดหนึ่ง จึงจะเข้าใจความหมาย^{๒๙}

สรุป ประเภทของฃญา ส่วนมากได้กล่าวถึงประเภทแบบร้อยแก้ว ร้อยกรอง ฃญาที่มีประเภทสัมผัสกัน และมีคำพูดที่มีปริศนาจะต้องอธิบาย หรือฃญามีประเภทเป็นสุภาษิต ฃญาคำพังเพย ฃญาเกี่ยวพาราสี ประเภทบทฃญาภาษิต คำเตือน ฃญาเครือ ฃญาอวยพร และฃญาปริศนา

๒.๖ การจัดหมวดหมู่ฃญา

จากการศึกษาพบว่าการจัดหมวดหมู่ของฃญานั้นมีลักษณะที่คล้ายคลึงกัน เพื่อทำให้ง่ายต่อการศึกษาจึงมีการนำเอาฃญาที่มีเนื้อหาเหมือนกันมารวมไว้เป็นหมวดหมู่เดียวกัน ซึ่งมีดังต่อไปนี้

^{๒๘}สุเนตร วีระภักทร, “ฃญาของชาวผู้ไทย กิ่งอำเภอหนองสูง จังหวัดมุกดาหาร”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๓๘), หน้า ๒๐.

^{๒๙}อภิวัดน์ ปรีชาประศาสน์, ฃญา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๐), หน้า ๒๓.

๒.๖.๑ หมวดกิน

ผลาญที่เกี่ยวกับเรื่อง “การกิน” หรืออาหารการกิน ซึ่งเป็นหนึ่งในปัจจัย ๔ ได้แก่ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค^{๓๐} อันเป็นปัจจัยขั้นพื้นฐานที่มีความจำเป็นต่อการดำรงชีวิต^{๓๑} ในหมวดนี้ ปรีชา พิณทองให้ความเห็นเกี่ยวกับการที่ยกการกินไว้เป็นอันดับแรกไว้ว่า “เพราะเห็นว่าเรื่องกินเป็นเรื่องสำคัญอันดับแรก คนเราเกี่ยวข้องกับการกินมาตั้งแต่เกิดจนตาย บ้านเมืองที่ถือว่าสงบร่มเย็นเพราะคนในบ้านเมืองกินดีอยู่ดี บ้านเมืองอื่นอดตาย แต่บ้านเราเมืองเรากินตาย จะเป็นเพราะเหตุนี้หรือไม่ นักปราชญ์โบราณอีสานจึงได้สอนลูกหลานของท่านเกี่ยวกับการกินไว้เป็นเบื้องต้น”^{๓๒}

ผลาญเกี่ยวกับการกินมีตัวอย่างพร้อมทั้งความหมายดังต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑

“กินเข้าโต อย่าโสความเพิน”

ความหมาย พูดกัน คุยกันถึงเรื่องผู้อื่นเรียกว่าโสความเพิน คือถกเถียงเรื่องของผู้อื่น

ตัวอย่างที่ ๒

“กินหลายท้องแตก แบกหลายหลังหัก”^{๓๓}

ความหมาย กินจนเหลือใส่เหลือพุงเรียก กินหลาย คนกินหลายมักท้องแตก กินหลายท้องไม่แตกก็มี เช่น แบ่งกันกิน ถึงจะกินน้อยกินมาก ผู้กินก็ไม่มีโทษ แบกเกินกำลังเรียกแบกหลาย คนแบกหลายนี้ เว้นแต่จะแบ่งสันปันส่วนกันแบก หลังอาจจะไม่หักก็ได้

ตัวอย่างที่ ๓

“กินผู้เดียวปันหมุ่งเขี้ยวเกี่ยว”^{๓๔}

การแบ่งกันกิน ปันกันกิน ถือว่าเป็นความดีความชอบ ผู้ไม่แบ่งปันหมุ่งคณะกินแต่ผู้เดียว พระพุทธเจ้าสอนว่าผู้ที่ไม่ได้รับความสุขเลย เวลาเกิดเหตุ เช่น ไฟไหม้เรือน โจรมาปล้น หรือถูกงูกัด จะไม่มีใครมาช่วยเหลือ

^{๓๐}วิ.ม. (บาลี) ๔/๘๗/๑๐๖.

^{๓๑}ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๘๒/๑๑๒.

^{๓๒}ปรีชา พิณทอง, *ไขภาษิตโบราณอีสาน*, หน้า ๒.

^{๓๓}อ้างแล้ว.

^{๓๔}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔.

๒.๖.๒ หมวดทุกข์สุข

หมวดทุกข์สุขนี้ ปรีชา พิณทอง ได้อธิบายไว้ในหมวดนี้ว่า กายกับใจเป็นคน สุขกับทุกข์ เป็นแขก แยกดีเรียกสุข แยกไม่ดีเรียกทุกข์ จะให้มีแต่แขกดีไม่ได้ แยกไม่ดีก็ต้องมีด้วย มันมีปะปนกัน บางทีทุกข์น้อยสุขมาก บางทีทุกข์มากสุขน้อย ที่เป็นเช่นนี้เพราะกรรมที่เราทำมา เราทำกรรมดี แยกดีก็มาหา เราทำกรรมไม่ดี แยกทุกข์ก็มาหา สุขมีมากมายกายกอง ถ้าจะย่นลงคงมี ๒ คือ สุขกาย สุขใจ กายที่ไม่ได้รับความเดือดร้อนอันเกิดเพราะเจ็บไข้ได้ป่วย และแบกหามถ่อพาย เรียกสุขกาย ใจที่ไม่ดิ้นรนกระวนกระวาย อันเกิดแต่ความโลภ ความโกรธ และความหลง เรียกสุขใจ ทุกข์ก็มีมากมายกายกองเช่นกัน ถ้าย่นลงคงได้ ๒ คือ ทุกข์กาย ทุกข์ใจ กายที่ต้องเจ็บไข้ได้ป่วย หรือแบกหามถ่อพาย เรียกทุกข์กาย ใจที่เกิดความเดือดร้อนกระวนกระวายเพราะถูกความโลภ โกรธ หลงบีบบังคับ เรียกว่า ทุกข์ใจ^{๓๕}

ผลเกี่ยวกับทุกข์สุขมีตัวอย่างพร้อมทั้งความหมายดังต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑

“คนทุกข์ใช้ของดี คนมีใช้ของขาด”^{๓๖}

ความหมาย คนทุกข์คือคนไม่มี เสื้อผ้าแพรพรรณก็ไม่มี แก้วแหวนเงินทองก็ไม่มี ถึงคราวจำเป็นจึงไปซื้อหาในราคาแพง ส่วนคนมีอะไร ๆ ก็มี ถึงคราวจำเป็นจะต้องใช้ก็ไปหยิบมาใช้ โดยมากได้ของเก่า ๆ ขาด ๆ ไม่มีราคาค่างวดอะไร

ตัวอย่างที่ ๒

“ทุกข์ให้เลี้ยงม้า กำพรว้าให้เลี้ยงหมู”^{๓๗}

ความหมาย ธรรมดาของม้าเป็นสัตว์วิ่งไว ไปไหนมาไหนใช้วิ่งเป็นเกณฑ์ ธรรมดาของหมูเป็นสัตว์ขยัน รู้จักคุ้ยเขี่ยหาอาหารกิน เราเป็นคนทุกข์จะทำอะไรต้องให้รวดเร็ววิ่งไวเหมือนม้า ถ้าเราเป็นกำพรว้าไม่มีพ่อแม่ต้องอาศัยตนเอง จะทำอะไรก็ต้องคุ้ยเขี่ยหาเอาเอง ให้เอาหมูเป็นตัวอย่างอย่าหวังพึ่งผู้อื่น ต้องพึ่งตน

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒.

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓.

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔.

ตัวอย่างที่ ๓

“สุขเพราะมีข้ากิน สุขเพราะมีดินอยู่
 สุขเพราะมีคูนอนนำ สุขเพราะมีเงินค่าใช้เต็มไถ่
 สุขเพราะมีเหื่อนหลังใหญ่ มุงแป้นกระดาน
 สุขเพราะมีลูกหลานหลายมานั่งเฝ้า”^{๓๘}

ความหมาย ความสุขของคนเรายังอีกแบบหนึ่ง นอกเหนือจากที่พระพุทธเจ้าสอนไว้ เกิดจากสิ่งเหล่านี้ คือ มีข้าวกิน มีที่ดินที่อยู่ มีคูครอง มีเงินทองใช้สอย มีเรือนชานบ้านช่อง และมีลูกหลานบริวาร

๒.๖.๓ หมวดเกี่ยวกับการถ่อมตน การรู้จักประมาณตน

หมวดนี้ ปรีชา พิณทอง ได้อธิบายคำว่าตนไว้ว่า หมายถึงร่างกายและจิตใจ ร่างกายเหมือนตัวเรือน จิตใจเหมือนเจ้าของเรือน ถ้าเรือนไม่มีเจ้าของเรียกเรือนร้าง คนเราก็ก็นั่น มีแต่ร่างกายจิตใจไม่มี เขาเรียกว่าผี ใจตั้งอยู่ในฐานะนายคือเป็นผู้สั่งการควบคุมดูแลร่างกายตั้งอยู่ในฐานะลูกน้อง คือเป็นผู้ที่จะต้องทำตามคำสั่งของนาย

คำว่าตนหมายถึงเอาแคบได้แก่คนคนหนึ่ง หมายถึงกว้างได้แก่คนทั้งโลก คนทุกคนรักตน สงวนตนฝึกฝนตน ค้มครองตน พึ่งพาอาศัยตน ชั่วดีมีจนก็ตน ตนทำดีก็ได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว คนอื่นไม่มีใครจะเป็นที่พึ่งได้ดีกว่าตน^{๓๙}

คนไทยอีสานส่วนมากจะมีลักษณะอ่อนน้อมถ่อมตัว มีสัมมาคารวะต่อผู้ใหญ่ ทำให้กลุ่มชนอีสานอยู่กันอย่างสงบสุขตลอดมา เช่น ศิษย์อ่อนน้อมถ่อมตนต่อครู ลูกเคารพเชื่อฟังพ่อแม่ ผู้น้อยอ่อนน้อมถ่อมตนต่อผู้ใหญ่ เป็นต้น เหตุที่เป็นดังนี้ส่วนหนึ่งมาจากอิทธิพลของศาสนาที่คนไทยอีสานถือว่าเป็นคำสอนเตือนใจและนำไปปฏิบัติจนบังเกิดผลดีต่อชีวิต^{๔๐}

ในหมวดนี้ มีตัวอย่างผญาพร้อมทั้งความหมายดังต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑

^{๓๘}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖.

^{๓๙}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘.

^{๔๐}สำลี รักสุทธี, ฃญาปรัชญาการดำเนินชีวิตอันล้ำค่าของชาวอีสาน, (กรุงเทพมหานคร: ธนัชการพิมพ์, ม.ป.ป.), หน้า ๒๒๔.

“คิดต่อพี่เป็นฮิบฮี้ คิดต่อน้องเป็นล้องค้อง คิดต่อโตเป็นโปโลพันเพ็น”^{๔๑}

ความหมาย พระพุทธเจ้าสอนว่า ตนเป็นที่พึ่งของตน ผู้อื่นคือใครพอจะเป็นที่พึ่งได้ดีกว่าตน พี่ร่วมท้องน้องร่วมไส้เกิดมาจากท้องเดียวกัน เขาก็พึ่งได้อยู่หรอก แต่ไม่ดีเท่าพึ่งตน พึ่งพี่เทียบกับแสงตะเกียงพอริบหรี่ พี่น้องได้เล็กกว่าพินิดหน่อย แต่ถ้าพึ่งตนเองแล้วนั้นแหละดีที่สุด

ตัวอย่างที่ ๒

“คิดต่อน้ำห้วยหน้าดีฮ้ายส่องบ่เห็น”^{๔๒}

ความหมาย ญาติพี่น้องพวกพ้องบริวารเปรียบน้ำห้วยหน้า พ่อแม่ผัวเมียลูกเปรียบน้ำห้วยหลัง หวังพึ่งพาอาศัยญาติพี่น้องพวกพ้องบริวารนั้น บางที่ได้บ้างบางที่ไม่ได้ ถ้าเขาใจดีเขาก็ให้พึ่ง ถ้าใจไม่ดีเขาก็ปฏิเสธ ส่วนน้ำห้วยหลังนั้นต้องการในเวลาไหน เมื่อใด ได้ตั้งปรารถนาทุกประการ

ตัวอย่างที่ ๓

“ครั้นเจ้าได้ชี้ข้าง อย่าลืมห่มหุ่หุ่หมา

ห้าขโมยมาเหือน สิเห่าหอนให้มันย่าน

บัดท่ากวางฟานตัน ตามทางสี่ได้ไล่

บัดท่าได้ตอนขึ้น ยังชี้ได้อ่าวคุณ”^{๔๓}

ความหมาย ได้ดีแล้วอย่าลืมตัว ได้ใหม่อย่าลืมเก่า อย่าลืมพื้นเพภูมิลำเนาของตนเอง

๒.๖.๔ หมวดคน

หมวดนี้ ปรีชา พิณทอง ได้อธิบายไว้ว่า คำว่าคนมีความหมายหลายอย่าง อย่างหนึ่งคือ คละกัน ปนกัน ระคนกัน ปนกันทั้งดีทั้งชั่ว ทั้งหยาบทั้งละเอียด ทั้งสุขและทุกข์ อีกอย่างหนึ่งเรียกคนว่าบุคคล คือผู้กลืนกินทั้งความสุขความทุกข์ กลืนกินทั้งของสุขของดิบ อีกอย่างหนึ่งคำว่าคน ภาษาบาลีว่ามนุษย์ คำว่ามนุษย์แปลว่าผู้มีใจสูง สูงกว่าสัตว์ทุกประเภทบรรดา มี คือสูงในด้านทำความดี สัตว์ที่มีร่างกายใหญ่โต เช่น ช้างและม้า เป็นต้น ถึงร่างกายจะใหญ่โตแต่จิตใจต่ำทรามเป็นอภิปัสตว์ คือไม่สามารถบรรลุอริยมรรค อริยผลได้ ส่วนคนนั้นถึงรูปร่างจะเล็กกว่าแต่จิตใจสูงเป็นภพพบุคคล

^{๔๑}ปรีชา พิณทอง, ไชยชาติโบราณอีสาน, หน้า ๑๘.

^{๔๒}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘.

^{๔๓}สำลี รักสุทธี, ฃญาปรัชญาการดำเนินชีวิตอันล้ำค่าของชาวอีสาน, หน้า ๒๒๔.

สามารถที่จะเป็นอริยบุคคลได้ เป็นอินทร์เป็นพรหม เป็นเจ้าใหญ่นายโต ก็ล้วนแต่เป็นคนคือมนุษย์ทั้งนั้น^{๔๔}

ผลในหมวดนี้มีตัวอย่างและความหมายดังต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑

“คนต่างบ้าน ว่างต่างสวน”^{๔๕}

ความหมาย ผู้ที่เกิดมาเป็นคนนั้น นอกจากมาจากกำเนิดต่างกันแล้ว ถิ่นฐานบ้านเกิดก็ต่างกัน ดินฟ้าอากาศก็ต่างกัน ขนบธรรมเนียมศีลธรรมและศาสนาที่นับถือก็ต่างกัน เนื่องจากดินฟ้าอากาศในสถานที่ที่เกิดมีอุณหภูมิแตกต่างกัน คนจึงมีสีสันทนต่างต่างกันไปและมีอะไร ๆ ก็ต่างกัน คนจึงมีลักษณะต่างกันทั้งรูปร่างสีสันทนและชีวิตจิตใจ

ตัวอย่างที่ ๒

“คนลายใน เสือลายนอก”^{๔๖}

ความหมาย คนโง่แสดงความโง่ออกมาภายนอก คนฉลาดเก็บความฉลาดไว้ภายใน

ตัวอย่างที่ ๓

“หัวดำไปก่อน หัวดอนนำหลัง”^{๔๗}

ความหมาย หัวดำคือเด็ก หัวดอนคือผู้เฒ่าผู้แก่ซึ่งมีผมหงอก บางทีเด็กสอนผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่ทำตามเด็กก็มี อีกอย่างหนึ่งคนเรา พอเกิดมาก็เป็นเด็ก เป็นหนุ่มสาว แก่เฒ่าอันนี้ถือว่าเป็นเรื่องธรรมดาสามัญ ใครจะบังคับบัญชาไม่ให้เป็นอย่างนั้นไม่ได้

๒.๖.๕ หมวดการงาน

หมวดการงานนี้ ปรีชา พิณทองได้ให้ความเห็นไว้ว่า^{๔๘} การงานมีมากมายหลายอย่าง เมื่อจะย่นลงคงได้แก่ กสิกรรม คือ การทำนา ทำไร่ ทำสวน เลี้ยงสัตว์ ปลุกพืชผล เป็นต้น พาณิชยกรรม คือ การค้าขาย เครื่องบริโภคนได้แก่ ข้าวปลาอาหาร เป็นต้น และเครื่องอุปโภค ได้แก่ ของใช้มีเสื้อผ้า

^{๔๔}ปรีชา พิณทอง, ไขภาษิตโบราณอีสาน, หน้า ๒๐-๒๑.

^{๔๕}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑.

^{๔๖}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓.

^{๔๗}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕.

^{๔๘}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖-๒๗.

เป็นต้น อุตสาหกรรม คือ การจักสาน และการตั้งโรงงานขนาดเล็ก ขนาดกลาง ขนาดใหญ่โดยใช้เครื่องจักรกล รัฐกรรม ได้แก่ งานรัฐวิสาหกิจ งานราชการ และงานรับจ้าง

ถ้าอยากให้บ้านเมืองเจริญรุ่งเรืองเหมือนประเทศอื่น พลเมืองควรสนใจในงาน ๔ อย่างที่กล่าวมาดังกล่าวมาแล้ว ด้านการศึกษาก็ต้องสอนให้คนทำงานเป็นด้วย ซึ่งผูกเกี่ยวกับการงานมีตัวอย่างพร้อมทั้งความหมายดังต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑

“ช่างให้เซว เหลาให้เกลี้ยง”^{๔๙}

ความหมาย ช่างทุกประเภทจะเป็นช่างหม้อ ช่างปั้น ช่างพูด ช่างคิด ช่างทำ จะต้องประกอบด้วยคุณลักษณะพิเศษอันหนึ่งคือเซว ได้แก่ความว่องไว ถ้าเป็นช่างจัก ช่างสาน ในการจักสานจะต้องให้เกลี้ยงเกลา และว่องไวอีกด้วย

ตัวอย่างที่ ๒

“ช่างมือมันยาก ช่างปากมันง่าย”^{๕๐}

ความหมาย ช่างพูดง่ายกว่าช่างทำ เช่นจะทำเรือนสักหนึ่งหลัง ช่างพูดใช้เวลาไม่ถึงชั่วโมงเรือนสำเร็จเป็นหลังแล้ว ส่วนช่างทำกว่าจะทำให้สำเร็จได้น้อยต้องทำเดือนขึ้นไป ส่วนภษิตจินเขาวว่าช่างพูดยาก ช่างทำง่าย เขาให้เหตุผลว่าถ้าพูดเรื่องทำเรือน พูดแต่วันเกิดจนถึงวันตายเรือนก็ยังไม่สำเร็จเป็นหลัง แต่ช่างทำพอลงมือทำความสำเร็จอยู่แค่เอื้อม

ตัวอย่างที่ ๓

“หนักบ่เอา เบาบ่สู้”^{๕๑}

ความหมาย หนักไม่เอาเบาไม่สู้ เป็นลักษณะของคนขี้เกียจ คนขี้เกียจนั้นนอกจากผัดวันประกันพรุ่ง อ้างโน่นอ้างนี่แล้วเขาจะหลีกเลียง ถ้าที่ไหนมีงานเขาจะไม่ย่างกรายเข้าไปใกล้เลย

๒.๖.๖ หมวดความประมาทและไม่ประมาท

ความประมาทคือความเมาจนมัว หรือมัวจนเมา แยกออกเป็น ๒ อย่าง เมาในอบายมุข คือ เมาในเหตุแห่งความฉิบหาย ๔ อย่าง คือ (๑) ถ้าเป็นผู้ขายเมาในหญิง เป็นผู้หญิงเมาในชาย (๒)

^{๔๙}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘.

^{๕๐}อ้างแล้ว.

^{๕๑}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑.

เมาในเครื่องทองของมีนเมา ได้แก่ สุรา ยาเมา ผื่น เฮอร์อื่น กัญชา (๓) เมากาพนัน คือไฟ ไฮโล ถั่วโป เป็นต้น (๔) เมาคบหากับคนชั่ว

เมาในสิ่งล่อให้เมา ได้แก่ (๑) มีข้าวของเงินทอง ช้าง ม้า วัว ควาย ไร่นา บ้าน สวนแล้ว เมา เรียกว่าเมาในลาภ (๒) ยศฐานันสนศักดิ์ เป็นพระครู เจ้าฟ้า เจ้าคุณ เป็นขุน หลวง พระ พระยา สมเด็จเจ้าพระยา เป็นข้าราชการหัวหน้านาน มีตำแหน่งที่ได้ซี ๑ ซี ๒ เป็นต้น แล้วเมาเรียกเมาในยศ มีคนสรรเสริญเยินยอว่า ดี งาม เด่น ดัง แล้วเมาเรียกเมาในสรรเสริญ มีความสุขกานสบายใจ ไม่ได้ลำบากตรากตรำหาบหาม สนุกกินใช้แล้วเมาเรียกว่าเมาในความสุข

ความเมาจนมัว หรือมัวจนเมา มีมากดังกล่าวนั้นแล้ว ใครได้อะไรแล้วเกิดความยินดีปรีดา จนหลงลืมตัวว่าของเรานี้เป็นคนหรือเทวดา ใครส่งลงมาหรือเรามาเอง สิ่งที่เรา มีนี้เรียกว่าสมบัติ มันจะถึงความวิบัติเสื่อมสูญ หรือไม่ ถึงคราววิบัติมาถึงจะไม่เป็นเหมือนเมื่อเรามาหรือ เวลาเรามา นั้นข้าวของเงินทอง เราไม่ได้ติดตัวมาเลย สิ่งที่เราหามาได้มีมากมายกายกอง ถึงเวลาเราไปเราจะเอาสิ่งของเหล่านี้ไปด้วยหรือ ถ้าเข้าใจตามความเป็นจริงแล้ว เราจะไม่มัวเมา ซึ่งเรียกว่าความไม่ประมาทนั่นเอง^{๕๒} ผญาเกี่ยวกับความประมาทและไม่ประมาทมีตัวอย่างพร้อมทั้งความหมายดังต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑

“มัวเมาให้น้ำผิตายบ่เป็นประโยชน์ ใ้ต่อหม้อกระเบื้องยังซีได้ข้าว”^{๕๓}

ความหมาย พระพุทธเจ้าสอนให้เจริญมรณัสสติ คือสอนให้พิจารณาถึงความตาย เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดความกลัวและเสียอกเสียใจในเวลาพ่อแม่ญาติพี่น้องตาย คนเราอยากเกิดแต่ไม่อยากตาย เมื่อไม่อยากตายก็ต้องไม่เกิด ถ้าเกิดแล้วต้องตาย เราจะไปเสียใจตกใจกลัวและร้องไห้ไม่มีประโยชน์ ถ้าจะร้องไห้ก็ให้ร้องไห้ในเวลาที่จะกระเบื้องแตก เพราะกระเบื้องนั้น เรายังถือไปขอทานได้ แต่คนตายนี้เราทำอะไรไม่ได้

ตัวอย่างที่ ๒

“สีตืนฮู้พลาด นักปราชญ์ฮู้หลง
หงส์คำถักบัว ควายเถ่าตีนไถ”^{๕๔}

^{๕๒}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๙.

^{๕๓}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒.

^{๕๔}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓.

ความหมาย ความผิดพลาดไม่ใช่จะมีแต่คนธรรมดาสามัญ นักปราชญ์ราชบัณฑิตก็มีเวลาผิดพลาดเหมือนกัน ควายที่เคยไถนามาจนแก่เฒ่าอีกไม่นานเท่าไรก็ตาย เวลาเขาเอาเข้าเทียมไถก็ตื่นตกใจ เรื่องนี้จะหาความแน่นอนได้ยาก

ตัวอย่างที่ ๓

“สนุกอย่างอน เมียวนอย่าอิน

เฮ็ดกินอย่าคร้าน เข้าบ้านอย่าอาย

เห็นผีตายอย่าชี้เด็ด”^{๕๕}

ความหมาย เวลาสนุกสนานอย่างนั้นจนใจให้รีบทำงาน เวลาเมียวนอย่าไปเห็นดีเห็นชอบไปตามทุกอย่าง เวลาประกอบการทำงานอย่าเกียจคร้าน เวลาทำอย่าละอายเพื่อนบ้าน เห็นคนตายอย่าถ่มน้ำลายคายซึ่งมักช่วยเหลือเขาได้เราก็ช่วย คนตายเหมือนกันหมดทุกคน ไม่ว่าเราว่าเขาเนาเหม็นเหมือนกัน

๒.๖.๗ หมวดบุญบาป

หมวดบุญบาปนี้ ปรีชา พิณทองได้ให้ความเห็นไว้ว่า ความดีความงามอันเกิดจากกาย วาจา ใจ รวมเรียกว่าบุญ ความชั่วช้าเลวทรามอันเกิดจากกาย วาจา ใจ รวมเรียกว่าบาป บุญกับบาปนี้เป็นสมบัติส่วนกลาง ไม่มีใครยึดเป็นเจ้าของคนเดียวไว้ได้ ใครจะทำก็ได้ ไม่ทำก็ได้ มันเกิดมาพร้อมกับโลก เมื่อโลกมีบุญบาปก็ต้องมี^{๕๖}

ผลเกี่ยวกับบุญบาปมีตัวอย่างพร้อมทั้งความหมายดังต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑

“คาดซีได้บินมาคือนกเจ้า คาดซีได้บินจ้ายเจ็ดหนี”^{๕๗}

ความหมาย คนมีบุญวาสนา ถึงคราวจะได้ อยู่สุดหล้าฟ้าเขียว อยู่บนภูเขา อยู่แดนไกลก็ได้ คนอาภัพอัปมงคลถึงคราวจะเสียหาย ทอดแหทั้งวันได้ปลาตัวเล็ก ๆ ตัวเดียว ว่าจะเอามาปิ้งกินเอาไปล้างน้ำกลับวายหนีไปเสีย

^{๕๕}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔.

^{๕๖}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๕.

^{๕๗}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๖.

ตัวอย่างที่ ๒

“บุญหล่นทับ ทรัพย์หล่นเตี้ง”^{๕๘}

ความหมาย ผู้ที่ทำบุญให้ทานย่อมได้อานิสงส์คือ มั่งคั่งสมบูรณ์ด้วยทรัพย์สินเงินทอง เป็นที่รักใคร่พอใจของผู้พบเห็น นี่เป็นอานิสงส์ที่เห็นทันตา ส่วนอานิสงส์ในชาติหน้าจะได้สมบัติโดยไม่ได้นึกคิด เช่น ในเวลาอนอนหลับจะฝันเห็นเทวดามาบอกขุมเงินขุมทองให้

ตัวอย่างที่ ๓

“บุญบิให้ยอยไฮกะบ่หย่อน บุญบิให้แสนไกลก็เล่าไกล”^{๕๙}

ความหมาย ถึงคราวบาปจะให้ผล นอนหลับไปเทวดามาเข้าฝันบอกให้ไปซื้อล็อตเตอรี่หนึ่งใบ จะเอาเลขอะไรก็ได้ ถ้าได้แล้วขอให้ทำบุญให้ทานสร้างโบสถ์ให้หนึ่งหลัง แล้วอุทิศส่วนบุญไปให้เหยื่อไปซื้อมาหนึ่งใบ กลางคืนฝันเห็นไฟไหม้บ้าน จึงเอาล็อตเตอรี่ไปส่งคืน เวลาล็อตเตอรี่ออกก็ออกเลขนั้นจริง ๆ คนไม่มีบุญมักเป็นเช่นนี้

๒.๖.๘ หมวดคบหา

การคบหาคือการร่วมอยู่ ร่วมกิน ร่วมทำงาน คนอยู่ด้วยกันเรียกเพื่อนอยู่ กินด้วยกันเรียกเพื่อนกิน ทำงานด้วยกันเรียกเพื่อนงาน คนเราจะอยู่โดดเดี่ยวเดียวดายไม่ได้ จำเป็นต้องคบหาสมาคมกัน ไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่ง การคบหากันนั้นไม่จำเป็นต้องกำหนดเพศกำหนดวัย จะหนุ่มแก่มีความรู้หรือไม่ สำคัญขอให้มีความสนิทยุติธรรมต่อกันเป็นใช้ได้ การคบหาสมาคมนี้มีทั้งคุณทั้งโทษ ถ้าคบคนดีก็ได้ประโยชน์ คบคนชั่วก็เกิดโทษ การคบหาสมัยก่อนเราคบกับคนในบ้านในเมืองของเรา แต่ทุกวันนี้เราคบกับคนต่างชาติต่างศาสนาและต่างจารีตประเพณี ถ้าเราคบเป็นก็เกิดประโยชน์ คบไม่เป็นก็เกิดโทษ^{๖๐}

แผนุเกี่ยวกับการคบหามีตัวอย่างพร้อมทั้งความหมายดังต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑

“คบคนดีเป็นศรีแก่ตัว คบคนชั่วอปรายชัย”

^{๕๘}อ้างแล้ว.

^{๕๙}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗.

^{๖๐}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๘.

ความดีความงาม ความเจริญรุ่งเรืองเรียกศิริ ความไม่ดี ไม่งาม ความพ่ายแพ้เรียก
อปราชัย ถ้าเราคบกับคนดีเราจะประสบพบเห็นแต่ความเจริญรุ่งเรือง พบเห็นแต่ความดีความงาม ถ้า
คบกับคนชั่วจะประสบพบเห็นแต่สิ่งชั่ว สิ่งที่ไม่ดีไม่งาม

ตัวอย่างที่ ๒

“คบคนให้เบ่งหน้า ซื่อผ้าให้เบ่งเนื้อ ระวังเสื้อซิซ้อนเล็บ”^{๖๑}

ความหมาย หน้าตาเป็นสิ่งที่บอกถึงภายใน คนมีหน้าตาอึมเข้มแจ่มใสถือกันว่าเป็นคนใจดี
เสื้อผ้างก็เหมือนกัน ถ้าเนื้อแน่นถือว่าดี จะคบหาสมาคมกับใคร หรือจะซื้อเสื้อผ้ามามาใช้ ถ้าเลือกเฟ้น
พอสมควร จะไม่ผิดหวัง หากไม่เลือกเฟ้นจะเกิดความหายนะ

ตัวอย่างที่ ๓

“ตกหมู่แอ้งเป็นแอ้ง ตกหมู่กาเป็นกา”^{๖๒}

พระพุทธเจ้าสอนว่า คบคนใดเป็นเหมือนคนนั้น ข้อนี้ไม่ได้หมายความว่าคบคนด่าก็ด่าไป
ด้วย คบคนขวาก็ขวไปด้วย แต่หมายถึงจิตใจส่วนร่างกายนั้นจะเปลี่ยนจากเดิมไปไม่ได้ เคยเป็นอย่าง
ใดก็เป็นอย่างนั้น ส่วนจิตใจนั้นเปลี่ยนแปลงไปได้ เช่นคบกับคนดีใจก็ดีไปด้วย คบกับคนชั่วใจก็ชั่วไป
ด้วย คบกับบัณฑิตใจก็เป็นบัณฑิต คบกับคนพาลใจก็เป็นคนพาล โบราณจึงว่า ตกหมู่แอ้งเป็นแอ้ง ตก
หมู่กาเป็นกา

๒.๖.๙ หมวดปัญญา

ความฉลาด ความรอบรู้ ความรู้แจ้งเห็นจริงเรียกปัญญา ที่อยู่ของปัญญาคือใจ ปัญญาเกิด
จากหลายทาง คือ เกิดจากการฟัง เกิดจากการคิด เกิดจากการกระทำ ปัญญาจัดเป็นสองระดับ การ
รู้จักผิดชอบชั่วดีเรียกปัญญาชั้นโลก การรู้เกินโลกขึ้นไปเรียกปัญญาชั้นเหนือโลก

การฟังเป็นบ่อเกิดของปัญญา ดังที่พระพุทธเจ้าสอนว่าฟังด้วยดีย่อมเกิดปัญญา ถ้าผู้พูดก็
โง่ผู้ฟังก็โง่ ปัญญาที่เกิดจากการฟังก็พลอยโง่ไปด้วย แทนที่จะเรียกว่าปัญญาก็กลายเป็นอวิชชาคือ
ความโง่งมไปด้วย แทนที่จะเกิดความรู้กลับเป็นความมืดมิดปิดไปทั้งแปดด้าน ปัญญาที่เกิด
จากการฟังจึงเป็นของไม่แน่นอนนัก ปัญหานี้เรียกสุตตะยะปัญญา

^{๖๑}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๙.

^{๖๒}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐.

การคิดเป็นบ่อเกิดของปัญญา ถ้าการคิดที่มีเหตุมีผลมีที่ไปที่มา คือหลักฐาน มีครูบาอาจารย์ มีตำราบรรทัดฐานเป็นความคิดที่ดี ถ้าคิดไปโดยปราศจากเหตุผลจะกลายเป็นมิจฉาทิฐิ เห็นผิดเป็นถูก เห็นถูกเป็นผิด ถึงกับเป็นไข้บ้าเสียจริตผิดมนุษย์ก็มี ปัญญาที่เกิดจากการคิดเรียกจินตมยะยะปัญญา

การทำให้เป็นบ่อเกิดของปัญญา คำว่าทำในที่นี้ ได้แก่ การอบรมใจด้วยสมถและวิปัสสนา คืออบรมใจให้รู้แจ้งเห็นจริงตามความเป็นจริง คือให้เห็นว่าทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดขึ้นไม่เที่ยงแท้แน่นอนอนถาวร มีการหมุนเวียนเปลี่ยนไปไม่มีเวลาหยุดยั้งปัญญาที่เห็นอย่างนี้เรียกว่า ภาวนามะยะปัญญา พระพุทธเจ้าสรรเสริญปัญญาไว้ว่า ปัญญาเป็นแก้วสารพัดนึก ใครมีปัญญานึกเอาแก้วแหวนเงินทองได้ ปัญญาขุดค้นเอาทรัพย์ในดินสินในน้ำได้ ปัญญาเลิศประเสริฐสูงสุดกว่าทรัพย์ที่เป็นโลกีย์ ปัญญาเป็นแสงสว่างดีกว่าแสงสว่างที่เกิดจากพระอาทิตย์ พระจันทร์ ตะเกียง ไฟฟ้า^{๖๓}

ผลญาที่เกี่ยวกับปัญญามีตัวอย่างพร้อมทั้งความหมายดังต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑

“ความคิดมีบัพเพ ทินชิต้าหังบมึ”^{๖๔}

ความหมาย เจตนาคือความคิด คนเรามีความคิดมากมายกายกอง เดียวคิดอยากได้นั้น เดียวคิดอยากได้นี้ ความคิดไม่มีที่สิ้นสุด ถ้ามีแต่ความคิด ปัญญาไม่มี ก็ขุดเอาทรัพย์ในดินสินในน้ำมาใช้ไม่ได้ ต้องใช้ปัญญาช่วยเหลือ เพียงแต่นึกคิดนานเข้าก็เป็นบ้า

ตัวอย่างที่ ๒

“ไดยินด้วยหู ได้ดูด้วยตา
ให้พิจารณาด้วยใจ อยู่แล้วอย่าถึง”^{๖๕}

ความหมาย เสียงที่ได้ยินด้วยหู รูปที่ได้ดูด้วยตา ถ้าเรานำมาพิจารณาด้วยใจแล้ว คือนำมาพิจารณาด้วยปัญญาให้รู้จักต้นสายปลายเหตุ หรือให้รู้จักสายสนกลใน ให้รู้จักต้นลึกหนาบาง ผิดชอบชั่วดี เมื่อรีบทำลงไปอาจจะมีผิดพลาดบกพร่อง ถ้าได้พิจารณาให้รู้เห็นว่าชั่วดีเป็นอย่างไรแล้ว สิ่งใดดีจึงทำ สิ่งไม่ดีไม่ทำ

^{๖๓}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๒-๕๓.

^{๖๔}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓.

^{๖๕}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔.

ตัวอย่างที่ ๓

“อย่าฟังความเบา อย่าเอาความง่าย”^{๖๖}

ความหมาย คำพูดที่ไม่มีเหตุผล ไม่ถูกต้อง โบราณเรียกความเบา ใครจะพูดจาสนทนาเรื่องอะไร หากไม่มีเหตุผล ไม่ถูกต้องก็อย่าเชื่อ และอย่าถือเอาเป็นหลักบาน คนใหญ่คนโตส่วนมากมักเป็นคนหูเบาเชื่อง่าย ใครเข้าหาก่อนคนนั้นเป็นคนถูก ดังนั้นโบราณจึงสอนคนพวกนี้ไว้ว่า อย่าฟังความเบา อย่าเอาความง่าย

๒.๖.๑๐ หมวดการศึกษา

หมวดการศึกษานี้ ปรีชา พิณทอง ได้กล่าวถึงการศึกษาไว้ว่า การศึกษา คือการเล่าเรียน การฝึกฝน การอบรม เล่าเรียนฝึกอบรมความรู้ ความรู้คือวิชา วิชาเราหาเรียนได้จากสถาบันการศึกษาต่าง ๆ ทั้งในระดับการศึกษาขั้นประถม มัธยม และอุดมศึกษา โลกอันกว้างใหญ่ไพศาลโบราณเรียกว่ามหาวิทยาลัยแห่งหนึ่ง เพราะโลกนี้มีสิ่งที่เราจะต้องศึกษามากมายก่ายกอง ผู้เรียนจบมหาวิทยาลัยโลกแห่งนี้ นักปราชญ์โบราณยกย่องว่าเป็นบรมครูอย่างที่ยกย่องพระพุทธเจ้าว่า สัตถา เทวมนุสสานัง เป็นบรมครูของเทวดาและมนุษย์ จุดประสงค์อันยิ่งใหญ่ของการศึกษา ก็เพื่อให้นักศึกษาที่จบมาแล้วให้ทำ ให้พูด ให้คิด สิ่งที่เรียนมาทำก็ต้องทำ อย่าเอาเรื่องทำไปพูดไปคิด ถ้าเอาการทำไปพูดไปคิด จะพูดจะคิดตั้งแต่เกิดจนตายก็ไม่สำเร็จ ในการพูดการคิดก็เหมือนกัน เรียนมาพูดก็ต้องพูด เรียนมาคิดก็ต้องคิด พูดแล้วคิดแล้วลงมือทำ งานการทุกอย่างสำเร็จแน่^{๖๗}

ผลเกี่ยวกับการศึกษา การกระตุ้นสนับสนุนส่งเสริมให้ลูกหลานเห็นความสำคัญของการศึกษามีมากมาย ซึ่งผลเหล่านี้จะปรากฏอยู่ตามบทลำนิทานพื้นบ้าน วรรณคดีอีสาน คำสอนของผู้นำพิธีกรรมตามฮีตสิบสองครองสิบสี่ และหลากหลายที่อยู่ในความทรงจำของคนเฒ่าคนแก่ซึ่งพร้อมจะพร่ำพรูออกมาให้ลูกหลานได้รับฟังและนำไปปฏิบัติอย่างเป็นผล

ความจริงแล้วคนอีสานสมัยก่อนเห็นความสำคัญของการศึกษามาก แต่ฐานะทางครอบครัวยากจนโอกาสที่จะได้เรียนสถาบันการศึกษาที่ตั้ง ๆ ดี ๆ มีน้อยมาก คนที่ได้เป็นใหญ่มีหน้าที่การงานในสมัยก่อนมักจะมาจากการบวชเรียน ซึ่งเป็นโอกาสและทางเดียวที่คนยากจนในยุคนั้นจะทำได้ คงเป็นเพราะคนอีสานได้อาศัยร่มเงาของศาสนาแสวงหาความรู้นี้กระมัง จึงทำให้พวกเขาเป็นผู้มี

^{๖๖}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๘.

^{๖๗}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๙.

ลักษณะอ่อนน้อมถ่อมตน มีคุณธรรม โอบอ้อมอารีประพฤตินอยู่ตามกรอบศีลธรรมตามคำสอนของศาสนา ส่งผลให้สังคมอีสานมีความร่มเย็นเป็นสุขมีน้ำมีนํ้าใจที่ดีต่อกันตลอดมา^{๖๘}

ผลยาเกี่ยวกับการศึกษามีตัวอย่างพร้อมทั้งความหมายดังต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑

“เกิดเป็นคน ให้ฮีบหาความรู้

จั่งบ่เป็นซูลู คือควายไถ่นา”^{๖๙}

ความหมาย เกิดเป็นคนให้ศึกษาหาความรู้ จึงจะไม่ใช่คนโง่ หรือซื่อป้อเหมือนควาย

ตัวอย่างที่ ๒

“ครั้นบ่ออกจากบ้าน บ่เห็นด่านแดนไกล

ครั้นไปฮ่ำเฮียน กะบ่มีความรู้”

ความหมาย ถ้าไม่ออกจากบ้านหาศึกษาเล่าเรียน ก็จะไม่เห็นที่ไกลและไม่มีความรู้

ตัวอย่างที่ ๓

“ครั้นแม่นมีความรู้ เต็มพุงเพียงปาก

สอนโตยังบ่ได้ ใผลี้ยงว่าดี”^{๗๐}

ตัวอย่างที่ ๔

“ตื่นแต่เด็ก ไปเค็กแต่หนุ่ม”

ความหมาย คนตื่นตีกลูกเข้าเป็นคนถูกโฉลกและประสบโชคชัยสวัสดิ์ดีกว่าคนตื่นสาย การไปศึกษาเล่าเรียนแต่ยังหนุ่มดีกว่า เพราะคนหนุ่มมีกำลังวังชาแข็งแรง สติปัญญาที่เฉียบแหลม หรือไปรบทัพจับศึก ถ้าไปในเวลาที่มีกำลังแข็งแรงจะประสบชัยชนะดีกว่าคนแก่ คนแก่อย่าไปรบนอนรอวันตายดีกว่า

^{๖๘} สำนึก รักสุทธิ, ฃญาปรัชญาการดำเนินชีวิตอันล้ำค่าของชาวอีสาน, หน้า ๑๙๖.

^{๖๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๗.

^{๗๐} อ้างแล้ว.

มีแต่ข้อยและเจ้า คำว่าให้สินตรง
ให้เจ้าเดินตามครอง คนเฒ่าชรากาลเฒ่าแก่
พ่อแม่สอนสั่งไว้ ตัวเฒ่าอย่าลืม”^{๗๒}

ผญาเกี่ยวกับศาสนา-ศีลธรรมมีตัวอย่างพร้อมทั้งความหมายดังต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑

“ต่างคนต่างกินข้าว ภาษาสั่งมาต่าง
ต่างคนต่างอาบน้ำ สั่งมาเกลี้ยงต่างกัน”^{๗๓}

ความหมาย คนเราเกิดมามีความแตกต่างกันมาแต่กำเนิด บางคนทำอะไรจะประสบ
ความสำเร็จได้ง่าย มีความเจริญก้าวหน้าเพราะมีบุญบารมีเดิมช่วยหนุน บางคนขยันทำงานแต่ไม่
ประสบความสำเร็จเพราะบุญเก่าไม่ดี มีเหตุให้พบความสูญเสียเรื่อย ๆ

ตัวอย่างที่ ๒

“ใจประสงค์ตั้ง ฟังธรรมพระเจ้าเทศน์
บ่ได้โยกเยกย้าย เสมอช้างเขื่อนโขลง ดอกนา”^{๗๔}

ความหมาย หากฟังธรรมเทศนา ควรเอาใจจดจ่อสนใจในธรรม

ตัวอย่างที่ ๓

“มักเล่นเสียความฮู้ มักเล่นซู้เสียหลัก
เที่ยวยามท่านมักเสียของ คั่นปากหลายมักเสียความ
คำผิदनัย่อมเป็นโทษ อย่างกริ้วโกรธจาสะท้าวความ
สิ่งเหล่านี้บ่ดีตาย”^{๗๕}

^{๗๒} สำนี รักษ์สุทธิ, ผญาปรัชญาการดำเนินชีวิตอันล้ำค่าของชาวอีสาน, หน้า ๒๐๘-๒๐๙.

^{๗๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๐.

^{๗๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๒.

^{๗๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๕.

ความหมาย ชอบเล่นจะทำให้เสียความรู้ มีชู้จะทำให้เสียหลัก ชอบเที่ยวแวงคนนั้นคนนี้มากไป อาจทำให้เปลืองของฝาก ถ้าปากมากอาจทำให้เสียความศรัทธา นำความเสียหายมาสู่ตนเองได้

๒.๖.๑๒ หมวดเกี่ยวกับการเมืองการปกครอง

ผลาเกี่ยวกับการเมืองการปกครอง การปกครองสมัยก่อนของคนอีสานจะมีลักษณะแบบเครือญาติพ่อแม่ปกครองลูก ผู้ใหญ่ปกครองผู้น้อย โดยอาศัยแนวคำสอนของคนเฒ่าคนแก่เป็นแบบอย่างในการปกครอง ซึ่งคำสอนเหล่านั้นมักจะอยู่ในรูปของผลา ซึ่งเรียกว่า ฮีตหรือจารีตการปกครอง

ผู้ปกครองระดับหมู่บ้านเรียกว่า “กวาน” หรือ “กวัน” บางทีเรียกว่า “กวน” ซึ่งปัจจุบันคือ ตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านนั่นเอง เหตุที่เรียกว่า กวน เพราะบุคคลผู้นี้มีหน้าที่คอยตะโกนออกปากป่าวประกาศให้ลูกบ้านได้ทราบถึงกิจกรรมเหตุการณ์ การงานต่าง ๆ ที่จะต้องทำร่วมกันในแต่ละช่วง ซึ่งการประกาศในสมัยนั้นจะต้องเดินไปรอบ ๆ หมู่บ้านพร้อมกับตะโกนไปด้วย จึงคล้าย ๆ เป็นการรบกวนคนอื่น จึงได้รับการขนานนามว่า “พ่อกวน หรือขุนกวน”

นักปราชญ์โบราณอีสานได้แต่งผลาหรือคำสอนขึ้นมาสอนผู้ปกครองทุกระดับตั้งแต่ กวาน ท้าว ขุน จนถึงพระมหากษัตริย์ ดังจะเห็นในวรรณคดีเสียวสวาด บทลำ คำกลอนของอีสาน เช่น

“เป็นกษัตริย์สร้าง ครองเมืองดุ่มไพร่
ทศพิธธิราชไท้ พระองค์ได้ฮั้นตรอง”

ผลาเกี่ยวกับการปกครองมีผลต่อ “กวาน” หรือผู้ใหญ่บ้านมาก เพราะถ้อยคำผลาอันเกี่ยวกับการปกครองแต่ละคำจะเป็นเหมือนกฎหมาย ศีลธรรมจรรยาของผู้ปกครอง หากได้นำไปปฏิบัติจะทำให้กวานผู้นั้นเป็นคนดีสามารถครองใจลูกบ้าน ปกครองลูกบ้านได้อย่างมีประสิทธิภาพ ปัญหาเรื่องความแตกแยก ความวิวาทบาดหมางจะไม่มี^{๗๖} ผลาเกี่ยวกับการเมืองการปกครองมีตัวอย่างพร้อมทั้งความหมายดังต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑

“ครั้นได้เป็นใหญ่แล้ว อย่าลืมหุณพวงไพร่

^{๗๖}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๑.

ครันแม่นไพรบ่พร้อม สีน้หน้าบ่ฮุ่งเฮือง”^{๗๗}

ความหมาย เป็นผู้นำอย่าลืมประชาชน เพราะหากประชาชนไม่พร้อม จะทำให้สีหน้าไม่เบิกบาน ทำอะไรได้ยาก

ตัวอย่างที่ ๒

“ครันหากได้นั่งบ้าน เป็นเอกสูงศักดิ์

อย่าได้โวเสียง สิ้นคนทั้งค้าย

ชื่อว่าเป็นนายนี้ ให้หวังดีตอมบ่าว

ครันหากบ่าวบ่พร้อม สีเสีหน้าบาดเดิน”^{๗๘}

ความหมาย ได้เป็นใหญ่แล้วอย่าหลงตัว ลืมนั้นเที่ยวคุยโวโอ้อวดทำตัวเหนือคนทั่วไป ผู้เป็นใหญ่หรือผู้ปกครองต้องหวังดีต่อประชาชน เพราะหากประชาชนไม่พร้อมจะทำให้ทำงานลำบาก

ตัวอย่างที่ ๓

“หาเอาแซ้ว นองอักขาเขต เอือนนั้น

บาดท่าเกิดเหตุฮ้าย ยังสิดีได้เพ็งพา”^{๗๙}

ความหมาย ให้หาสิ่งของ อุปกรณ์มาปกป้องคุ้มครองรักษาบ้าน เช่นคนดีหรืออาวุธต่าง ๆ เป็นต้น ถ้าเป็นครอบครัวก็หาสุนัขมาเลี้ยงไว้ให้เฝ้าบ้านเรือน

๒.๖.๑๓ หมวดความรักและเกี่ยวพาราสี

ผญาความรักเกี่ยวพาราสี เป็นผญาที่คนอีสานสมัยก่อนได้แต่งและคิดขึ้น เพื่อใช้เป็นเครื่องมือสื่อสารภาษารักระหว่างบ่าวสาว ใช้ภาษาพูดจาโต้ตอบ สื่อความรักกันตามโอกาสอันเหมาะสมต่าง ๆ

ตามประวัติความเป็นมาของผญาและจากคำบอกเล่าของคนเฒ่าคนแก่ทำให้ทราบว่า บ่าวสาวชาวอีสานสมัยนั้นมักจะพูดจาฝากรักเกี่ยวพาราสีกันด้วยผญาซึ่งเรียกว่า “จ่ายผญา”

^{๗๗}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๒.

^{๗๘}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๓.

^{๗๙}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๕.

หนุ่มคนใดที่สามารถจ่ายผลยาได้ดี มีผลยามากและสามารถแต่งขึ้นโต้ตอบได้ทันที มักจะมี ภาษีดีกว่า หรือได้เปรียบคู่แข่งที่ไม่มีผลยาหรือมีผลยาน้อย หรือมีแต่ไม่พอเพราะก็จะสู้คนที่จ่ายผลยาได้ดี พอเพราะไม่ได้ สาวบางคนจะถูกพ่อแม่อบรมแนะนำวิธียังภูมิรู้ฝ่ายชาย ว่าฝ่ายชายนั้นจะมีความรู้มาก น้อยเพียงใด สามารถแก้ปัญหาเฉพาะหน้าได้หรือไม่ โดยการจ่ายผลยาโต้ตอบฝ่ายชายซึ่งเรียกว่า “ผลยาปริศนารัก” ถ้าฝ่ายชายตอบโต้ได้อย่างชาญฉลาด ผลยาออกมาพอเพราะก็จะครองใจฝ่ายหญิงได้ ในระดับหนึ่ง ส่วนรูปร่าง หน้าตา ฐานะ นิสัยใจคอจะเป็นตัวเลือกในอันดับต่อไป

ความเชื่อของคนโบราณอีสานมีว่า คนมีผลยาหรือสามารถแต่งผลยาได้ดีคือคนมีความรู้ ได้รับการศึกษามาดี เชื่อว่าอย่างน้อยก็ต้องมีพ่อแม่ที่ดีมีความรู้ อาจผ่านการบวชมาแล้วก็ได้ ผู้ปกครองหรือพ่อแม่จะสอนลูกว่าคนเช่นนี้แหละคือคนมีปัญหา เฉลียวฉลาด สามารถจะนำพาชีวิต และครอบครัวได้ดี ดังนั้นคนที่สามารถจ่ายผลยาได้ดีถูกใจสาวมักจะได้รับเลือกเป็นคู่ครองก่อน จนคน สมัยนั้นกล่าวกันว่า

“มีเงินเต็มภาชี บ่ท้อมีผลยาเต็มพุง”

(มีเงินมากมาย ก็ไม่เท่ามีความรู้สติปัญญา)

ผลยาเกี่ยวสาวมักจะจ่ายหรือพูดกันในสถานที่สาว ๆ ไปชุมนุมกันมาก ๆ ซึ่งสถานที่นั้น เรียกว่า “ลงช่วง” การลงช่วงคือ การที่หญิงสาวสมัยนั้นไปปั่นฝ้าย หรือเข็นฝ้ายในตอนกลางคืนแห่ง เดียวกัน โอกาสนี้เองที่ฝ่ายหนุ่มจะมาเกี่ยวสาวด้วยผลยาภาษารัก ฝ่ายหญิงก็จะพูดจ่ายผลยาโต้ตอบ ด้วยท่วงทำนองไพเราะอ่อนหวาน หรือกระแทกแตกดันตามลักษณะที่ฝ่ายชายจ่ายมาก่อน ถ้าฝ่าย ชายจ่ายมาแบบรักก็จะถูกตอบไปแบบเดียวกัน เช่นการถามว่า

สาว แม่เน้าเนาหน้อง	สถานถิ่นเมืองใด อ้ายเอ๋ย
ใจประสงค์สังนอ	จ้งควนมาทางนี้
บ่าว อ้าบกะเนาหน้อง	ร้อยเอ็ดคำกำบ้านอยู่ พุ่นแหล้ว
ใจประสงค์อยากได้ซู้	กะเลยล้าลวงมา น้องเอ๋ย
สาวดักใจบ่าว เช่น	
สาว อ้ายนั่นเกลี้ยงแต่นอก	ทางโนนเป็นหมากเตื่อ
เจ้านั่นเกลี้ยงปากบั้ง	ซังข้อปากกะทอ นันแหล้ว
บ่าว อ้ายนี้เกลี้ยงฮอดใน	ไสฮอดกระดูก

เกลี้ยงฮอดลูกอ่อนน้อย

หลานสิห้อยกะบ่มี นันแหล้ว

ผญาปรีศนารัก เช่น

สาว อยามาตกกกล้าไว้

เพ็งโพนให้น้ำแซ่

อยามาหวานกล้าไว้

ในน้ำให้ปลวกกิน หลายถ้อน

บ่าว ซาติที่ชายเซ็งกล้า

วาจาต้องมันเที่ยง

ความเว้าหลุดจากปากแต่ละครั้ง เป็นความมันเที่ยงจริงน้องเอ้ย

ผญาความรักเกี่ยวพาราสี^{๘๐} มีตัวอย่างพร้อมทั้งความหมายดังต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑

“เกลี้ยงแต่นอก

ทางในเป็นหมากเตื่อ

หวานแต่ทางนอกเนื้อ

ในสั้มจั้งหมากนาวแท้น้อ น้องเอ้ย”^{๘๑}

ความหมาย หน้าตาดีแต่ใจร้าย ปากหวานกันเปรี้ยวจริงนะน้องนาง

ตัวอย่างที่ ๒

“จวงจันท์คู้

ทะเลอนหอมแต่มีมือใหม่

บาดว่ากลั้วกลืนสั้ม

ชมแล้วกะเล่าเหย”^{๘๒}

ความหมาย ความหอมของดอกไม้ (จันท์) ก็หอมเฉพาะที่แรกเมื่อได้ดม หรือถูกกลิ่นอื่น
แล้ว ความหอมอาจลดลงได้ เช่นเดียวกับกลิ่นของผู้หญิง

ตัวอย่างที่ ๓

“เกลี้ยงปากบั้ง

ซังซ้ออยู่ใน

เกลี้ยงปากไห

ทางในเหม็นซู่

เกลี้ยงปากซู้

เหม็นสื้ออยู่ใน

เกลี้ยงแต่ปากเจ้าเว้า

ใจเจ้าเล่าโง่คด

^{๘๐}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๓-๑๓๔.

^{๘๑}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๕.

^{๘๒}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๖.

ใจขาดไปโง่มา เปรียบดังงูลอยน้ำ”

ความหมาย ดีแต่พูดจาอ่อนหวาน แต่ใจคดเคี้ยวเหมือนงูลอยน้ำ

ตัวอย่างที่ ๔

“เกลี้ยงแต่ยามอยากได้ ความไถ่ดีเอามาว่า

บาดทำได้ช้อยแล้ว มีม้าย่านี่หนี โลดเด”^{๘๓}

ความหมาย พูดดี ทำดีเฉพาะเวลาอยากได้ เวลารัก พอได้แล้วสนใจแล้วจะหาทางหนี โดยเร็วเช่นมีม้าก็อยากจะหนีทันที

๒.๖.๑๔ หมวดเบ็ดเตล็ด

หมวดเบ็ดเตล็ดนี้จะเกี่ยวกับเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ ภาษิตเล็ก ๆ น้อย ๆ จัดเข้าเป็นหมวดหมู่ไม่ได้ จึงนำมารวมไว้ในหมวดนี้ ตัวอย่างพญาและความหมายในหมวดนี้มีดังต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑

“ขายของให้พี่น้อง ขายของให้เจ้าหัว”^{๘๔}

ความหมาย พ่อค้าแม่ค้าที่ขายของให้พี่น้อง มักมีความเกรงใจจะขายแพงก็ไม่กล้า และพวกที่ขายของให้พระสงฆ์ ไม่กล้าจะบอกราคา บางที่ต้องถวายเป็นการทำบุญกุศลไปในตัว ดังนั้นแม่ค้าพ่อค้าที่เกรงใจลูกค้าจึงหาความร่ำรวยไม่ได้

ตัวอย่างที่ ๒

“ชัदन้าบได้กิน ชัตดินบได้อยู่

ชัตหมูปได้ไปน้า”^{๘๕}

ความหมาย เขาจะทำชัตขวางไม่ให้เขาทำ เขาจะประชุมปรึกษาหารือกัน ชัตขวางไม่ให้เขาประชุม เขาจะทำบุญให้ทานก็ชัตขวางไม่ให้เขาทำบุญให้ทาน การชัตขวางไม่ก่อให้เกิดประโยชน์อะไร แทนที่จะได้อยู่ได้กินกลับไร้ญาติขาดมิตร

^{๘๓}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๔.

^{๘๔}ปรีชา พิณทอง, ไขภาษิตโบราณอีสาน, หน้า ๖๕.

^{๘๕}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๕.

ตัวอย่างที่ ๓

“ควายชนกันแพ้หญ้าแพด แด่ดอกแพ้ภูเขา”^{๘๖}

ความหมาย หญ้าแพดเปรียบเสมือนเด็ก ภูเขาเปรียบเสมือนผู้ใหญ่ เมื่อพ่อแม่ผิดเถียงกัน เดือดร้อนถึงลูกเต้าเหล่านาน เมื่อเจ้านายหรือผู้บังคับบัญชาผิดเถียงกัน เดือดร้อนถึงลูกน้องหรือคนในบังคับบัญชา

สรุปการจัดหมวดหมู่พญา ก็เพื่อให้ง่ายต่อการศึกษามีการนำเอาพญาที่มีเนื้อหาเหมือนกันมารวมไว้เป็นหมวดหมู่เดียวกัน แบ่งเป็น ๑๔ หมวดได้แก่ ๑) หมวดกิน รวมพญาที่เกี่ยวกับการกิน หรืออาหารการกิน ๒) หมวดทุกข์สุข รวมพญาที่เกี่ยวกับทุกข์สุข ๓) หมวดเกี่ยวกับการถ่อมตน การรู้จักประมาณตน รวมพญาที่เกี่ยวกับตน ๔) หมวดคน รวมพญาที่เกี่ยวกับเรื่องคน ๕) หมวดการงาน รวมพญาที่เกี่ยวกับเรื่องการงาน ๖) หมวดความประมาทและไม่ประมาท รวมพญาที่เกี่ยวกับเรื่องความประมาทและไม่ประมาท ๗) หมวดบุญบาป รวมพญาที่เกี่ยวกับเรื่องบุญบาป ๘) หมวดคบหา รวมพญาที่เกี่ยวกับเรื่องคบหา ๙) หมวดปัญญา รวมพญาที่เกี่ยวกับเรื่องปัญญา ๑๐) หมวดการศึกษา รวมพญาที่เกี่ยวกับเรื่องการศึกษา ๑๑) หมวดเกี่ยวกับศาสนาและศีลธรรม รวมพญาที่เกี่ยวกับเรื่องศาสนาและศีลธรรม ๑๒) หมวดเกี่ยวกับการเมืองการปกครอง รวมพญาที่เกี่ยวกับเรื่องการเมืองการปกครอง ๑๓) หมวดความรักและเกี่ยวพาราสี รวมพญาที่เกี่ยวกับเรื่องความรักและเกี่ยวพาราสี ๑๔) หมวดเบ็ดเตล็ด รวมพญาที่เกี่ยวกับเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่จัดเข้าหมวดอื่นไม่ได้

๒.๗ ความสำคัญของพญา

พญาอีสานมีความสำคัญ และอิทธิพลต่อสังคมอีสานมาก ทั้งนี้เพราะพญามีความไพเราะ สละสลวย และมีความหมายที่ดี แฝงไว้ซึ่งคติข้อคิดต่าง ๆ พระสุวรรณค์ สุวรรณศรี^{๘๗} ได้สรุปความสำคัญของพญาไว้ ดังนี้

๑. เป็นคติเตือนใจแก่ผู้ได้ยินได้ฟัง จะได้แก้ไขความประพฤติของตน หรือปฏิบัติตนให้เหมาะสมถูกต้องตามทำนองคลองธรรม

^{๘๖}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๗.

^{๘๗}พระสุวรรณค์ สุวรรณศรี, “การวิเคราะห์คุณค่า การดำรงอยู่ และการสืบทอดพญาอีสาน”, วิทยานิพนธ์ ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๕๕.

๒. เป็นถ้อยคำคม ช่วยให้ผู้ได้ยินได้ฟังเกิดความสำนึก ทำให้รู้จักคิด เป็นการฝึกสติ ปัญญา และทำให้พูดจาหลักแหลมอันแสดงถึงคุณลักษณะของผู้เฉลียวฉลาดและคงแก่เรียน

๓. คำพูดที่ไพเราะ คำอวยพรที่เป็นสิริมงคล ย่อมก่อให้เกิดความปลื้มปิติ มีความสุขผู้พูดและผู้ฟังมีความสุขและความสบายใจ

๔. การพูดคติเตือนใจ คำอวยพรที่ดั่งามให้แก่กัน เป็นการแสดงความเมตตาและหวังดีต่อกัน ทำให้เกิดความรักใคร่นับถือกัน เป็นการส่งเสริมความสามัคคี

๕. ทำให้เกิดความรักใคร่ในระหว่างหนุ่มสาว อันเป็นผลต่อเนื่องให้ชีวิตสมรสอยู่กันด้วยความสุขราบรื่น

๖. การพูดเกี่ยวกันด้วยฉญา เป็นการหลีกเลี่ยงการใช้คำพูดตรง ๆ อันอาจเป็นคำที่ไม่ค่อยเหมาะสมหรือหยาบคายบางคำ เป็นเครื่องแสดงถึงความละเอียดอ่อนของจิตใจและจรรยา มารยาทอันดี และแสดงถึงวัฒนธรรมอันดีของผู้เป็นเจ้าของฉญาด้วย

๗. เป็นการทำให้ผู้ที่ได้ยินได้ฟังเกิดความซาบซึ้งในวรรณคดีและส่งเสริมความเป็นเจ้าบทเจ้ากลอน

๘. เป็นการฝึกความจำ เพราะผู้จะพูดฉญาได้ ส่วนมากจะต้องท่องจำมาก่อน จำได้มาก ๆ ฝึกจนเกิดความเชี่ยวชาญและแตกฉานก่อน จึงจะก้าวไปถึงขั้นจ่ายฉญาเป็นกลอนสดได้

๙. เป็นการฝึกสมองให้เป็นคนมีไหวพริบปฏิภาณดี เกิดสติปัญญาหลักแหลม เพราะผู้จ่ายฉญาต้องใช้สมองอย่างฉับไว และได้อ่านหรือฟังวรรณกรรมอีสานมาด้วยการได้พูดหรือจ่ายฉญาบ่อย ๆ จะก่อให้เกิดปัญญาเฉลียวฉลาดได้

๑๐. เป็นการส่งเสริมให้ผู้พูดและผู้ฟังรู้จักใช้ภาษาที่สวยงาม และเป็นการรักษาภาษาไทยท้องถิ่นเอาไว้มิให้สูญหาย

๑๑. เป็นการทำให้ผู้พูดและผู้ฟังเกิดความสนุกสนาน บันเทิงใจ

๑๒. เป็นการเพิ่มความสนุกสนานครึกครื้นให้แก่งาน เมื่อมีการจ่ายฉญากันในระหว่างการทำงาน หนุ่มสาวที่ทำงานจะได้รับความเพลิดเพลิน และบรรเทาความเหน็ดเหนื่อยในระหว่างการทำงานด้วย

๑๓. เป็นการรักษาจารีตประเพณีหรือวรรณคดีพื้นเมืองของไทยไว้ในรูปของฉญา

๑๔. ผู้พูดผญาเก่ง ๆ จะได้รับการยกย่องนับถือจากคนอื่น ๆ ว่าเป็นผู้คงแก่เรียน เป็นนักปราชญ์ ซึ่งทำให้เกิดความเชื่อถือแก่คนอื่นด้วย

๑๕. เป็นการช่วยสร้างความเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น

๒.๘ คุณค่าของผญาอีสาน

ผญาถือได้ว่าเป็นภูมิปัญญา และเป็นบทกวีของชาวบ้านอีสาน มีลักษณะสำคัญเฉพาะตัวซึ่งมากไปด้วยคุณค่าต่อสังคมและคนในสังคมนั้น ๆ ในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการสื่อสาร ถ่ายทอดความรู้ของคนรุ่นก่อน สะท้อนสภาพสังคม ตลอดจนให้ความบันเทิงใจ ประเทืองอารมณ์ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชนในระดับชาวบ้าน เป็นผู้ใช้และรับรู้คุณค่าเหล่านั้น ผญายังสะท้อนให้เห็นถึงสุนทรียภาพทางภาษาของคนอีสาน ในการใช้ภาษาของตนผู้ร้อยถ้อยคำให้ฟังดูไพเราะและมีศิลปะชั้นเชิง อีกทั้งแฝงด้วยความหมายที่ล้าลึก เมื่อพิจารณาตามแล้ว ก็จะเห็นจริง และสามารถนำไปเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตได้ อันจะเห็นได้จากผญาภาษิต หรือจะใช้ในการเกี่ยวพาราสี เพื่อแสดงความรักใคร่และบ่งบอกสติปัญญาของตน อีกทั้งยังสามารถนำไปใช้ในการอวยพร เพื่อให้ฟังดูแล้วมีมนต์ลังศักดิ์สิทธิ์ และเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตน จึงถือได้ว่าผญาเป็นภูมิปัญญาและความชาญฉลาดของคนโบราณบัณฑิตอีสานโดยแท้จริง จากการศึกษาวิเคราะห์คุณค่าของผญาพบว่ามีคุณค่าหลายประการดังนี้^{๘๘}

๒.๘.๑ เป็นสื่อในการถ่ายทอดความรู้สึกลึก

ผญาเป็นสื่อที่นำความรู้สึกลึกที่ดี เจตนาดีและความปรารถนาดีจากผู้พูดไปยังผู้ฟัง เช่น ผญาภาษิต และผญาอวยพร ซึ่งผู้พูดต้องการให้ผู้ฟังมีความสุขและประสบผลสำเร็จในชีวิต หรือผญาเกี่ยวซึ่งเป็นผญาที่หนุ่มสาวใช้ เพื่อเป็นสื่อในการถ่ายทอดความรู้สึกที่มีต่อกันซึ่งสร้างความสัมพันธ์และกลายเป็นความรักในที่สุด

๒.๘.๒ เป็นสื่อในการอบรมสั่งสอน

ผญาที่นำมาใช้ในการสั่งสอนนี้มักจะเป็นผญาภาษิต เพราะผญาประเภทนี้มีจุดประสงค์ใหญ่เพื่อการสั่งสอนให้ข้อคิดเตือนใจ ผญาประเภทนี้มักมาจากความเชื่อในทางศาสนา และความเป็นจริงในชีวิต ที่จะแนะนำสิ่งที่ควรปฏิบัติสำหรับคนทุกชั้น ให้เหมาะสมกับบทบาทและฐานะของคนใน

^{๘๘}นิธยา ภักดีบัณฑิต, “ผญาภาษิต : การศึกษาเชิงวิเคราะห์”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, ๒๕๓๒), หน้า ๒๘-๒๙.

สังคม ซึ่งเป็นการควบคุมพฤติกรรมของคนในสังคม ให้ดำเนินไปสู่ความสงบสุขตามที่สังคมต้องการ ผู้ใช้ภาษาคือพ่อแม่ซึ่งอยู่ในสถาบันครอบครัว คนเฒ่าคนแก่ซึ่งเป็นเครือญาติ ครูบาอาจารย์ พระสงฆ์ ซึ่งอยู่ในสถาบันศาสนา

๒.๘.๓ เป็นสื่อในการโน้มน้าวจิตใจ

ผญามีประโยชน์ในการโน้มน้าวจิตใจ ให้เกิดความสำเร็จในการสื่อสาร เพราะผญาประกอบด้วยคำพูดที่มีศิลปะในการเลือกใช้ถ้อยคำ เช่น การใช้เสียงสัมผัสหรือการเปรียบเทียบซึ่งจะก่อให้เกิดผลทางอารมณ์แก่ผู้ฟัง ให้มีความรู้สึกต่าง ๆ ได้ง่าย เช่น ในการเกี่ยวพาราสีของหนุ่มสาว ถ้าหนุ่มจะเกี่ยวสาวโดยใช้ถ้อยคำพูดธรรมดา ก็อาจจะไม่ทำให้เกิดความซาบซึ้ง ประทับใจและโน้มน้าวจิตใจสาวให้สนองตอบความรู้สึกของตนได้มากเท่ากับการใช้ผญา ซึ่งมีความงามทางภาษามากกว่า

๒.๘.๔ เป็นมรดกที่มีคุณค่าทางภาษา

ผญามีคุณค่าทางภาษา เพราะเป็นสิ่งที่แสดงถึงเอกลักษณ์ของภาคอีสาน เนื่องจากผญาเป็นร้อยกรองของคนอีสาน จึงได้นำเอาภาษาอีสานมาใช้เป็นจำนวนมาก ดังนั้นคำในผญาส่วนมากจึงเป็นคำภาษาอีสาน ที่มีลักษณะแตกต่างไปจากภาษาในท้องถิ่นอื่น เช่น คำวิเศษณ์ที่ทำให้มองเห็นภาพ และลักษณะได้อย่างชัดเจน เช่นคำว่า “อ่องต้อง” บอกลักษณะของสิ่งต่าง ๆ ว่ามีสีสดใสใหม่เอี่ยม “ยาบยาบ” ใ้กับของที่มีรัศมีแพรวพราวเป็นประกาย เป็นต้น

๒.๘.๕ เป็นภาพสะท้อนของสภาพทางสังคม

ผญาเป็นผลงานทางวรรณกรรมของมนุษย์ ได้สั่งสมมาหลายชั่วอายุคน ดังนั้นสิ่งที่ปรากฏในเนื้อหาของผญา จึงเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงสภาพทางสังคมของชาวอีสานได้เป็นอย่างดี ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการประกอบอาชีพ ซึ่งอาชีพหลักของชาวอีสานคืออาชีพเกษตรกรรม ค่านิยมในการเลือกคู่ครอง โดยสิ่งที่ต้องพิจารณาเป็นประเด็นแรกคือ ความขยันขันแข็งมากกว่ารูปสมบัติ ชาวอีสานยึดมั่นในเรื่องขนบธรรมเนียมประเพณีอย่างเคร่งครัด โดยเฉพาะยึดตามฮีต ๑๒ ครอง ๑๔ และศาสนาที่ชาวอีสานนับถือ เป็นการผสมผสานกันทั้งศาสนาพุทธ ศาสนาพราหมณ์ และผีสงเทวดา เป็นต้น

๒.๘.๖ ให้ความบันเทิงใจ

ผญาเป็นวรรณกรรมที่สร้างความบันเทิงใจให้แก่ผู้ฟังและผู้พูด อันเกิดจากการใช้คำที่คล้องจองกันหรือไม่คล้องจองกันก็ได้ แต่อาศัยเสียงสูงต่ำของพยัญชนะและการเล่นถ้อยคำ ทั้งที่สัมผัสสระและสัมผัสอักษร การใช้โวหารเปรียบเทียบ โดยใช้ถ้อยคำอุปมาอุปไมยกับธรรมชาติโดยเฉพาะบรรยากาศของชนบทอีสาน ทำให้เกิดความไพเราะชวนฟังแล้วเห็นภาพพจน์ อีกทั้งเป็นการแสดงภูมิ

ความรู้ของผู้พูดในเรื่องวาทศิลป์ ให้เกิดความรื่นเริงบันเทิงใจ เช่น อนุญาตให้เกี่ยวพาราสิ เป็นต้น ซึ่งในปัจจุบันบรรยากาศในการใช้ภาษาในบางกิจกรรม เช่น การเกี่ยวพาราสิ ค่อนข้างจะหาฟังได้ยาก จึงเป็นเรื่องสำคัญที่อนุชนรุ่นหลังผู้เป็นลูกหลานชาวอีสาน ควรจะช่วยกันอนุรักษ์ศิลปะวรรณกรรมอันทรงคุณค่านี้ไว้ให้อยู่คู่กับชนเผ่าอีสานสืบต่อไป

สรุป อนุญาตได้ว่าเป็นภูมิปัญญาและความชาญฉลาดของคนโบราณบัณฑิตอีสาน มีลักษณะสำคัญเฉพาะตัวซึ่งมากไปด้วยคุณค่าต่อสังคมและคนในสังคมนั้น ๆ ในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการสื่อสาร การถ่ายทอดความรู้สึก การอบรมสั่งสอน การโน้มน้าวจิตใจ เป็นมรดกที่มีคุณค่าทางภาษา สะท้อนสภาพทางสังคมของชาวอีสาน และให้ความบันเทิงใจ